

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMİRİ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep KOYUNCU

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Karaman/TÜRKİYE
zeynepk@kmu.edu.tr
ORCID

**EBÛ SEHL EL MESÎHÎ'YE
ATFEDİLEN FİZYONOMİ
KONULU BİR ESER:
GEVREKZÂDE HÂFİZ HASAN
EFENDİ'NİN FİRÂSETNÂME
TERCÜMESİ**

A WORK ON PHYSIOGNOMY
ATTRIBUTED TO ABÛ SEHL AL
MASİHI: GEVREKZÂDE HÂFİZ
HASAN EFENDI'S TRANSLATION
OF FIRÂSETNÂME

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 01.07.2024
Kabul Tarihi: 30.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 01.07.2024
Accepted Date: 30.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atf/Citation

Koyuncu, Zeynep. "Ebû Sehl el-Mesîhî'ye Atfedilen Fizyonomi Konulu Bir Eser: Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi'nin Firâsetnâme Tercümesi". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 804-837.

Koyuncu, Zeynep. "A Work on Physiognomy Attributed to Abû Sehl al Masihi: Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi's Translation of Firâsetnâme". *Hikmet-Journal of Academic Literature Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death*, (September 2024), 804-837.

10.28981/hikmet.1508469

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep KOYUNCU

**EBÛ SEHL EL MESİHÎ'YE ATFEDİLEN FİZYONOMİ KONULU BİR ESER:
GEVREKZÂDE HÂFİZ HASAN EFENDİ'NİN FİRÂSETNÂME TERCÜMESİ**

**A WORK ON PHYSIOGNOMY ATTRIBUTED TO ABÛ SEHL AL MASIHI:
GEVREKZÂDE HÂFİZ HASAN EFENDİ'S TRANSLATION OF FİRÂSETNÂME**

ÖZ

Firâset tecrübe, gözlem ya da ilahi bir lütf sayesinde olayların iç yüzünü keşfetme ve fiziki özelliklerinden yola çıkarak insanın huy ve davranış biçimlerine dair doğru çıkarımlar yapabilme bilgi ve becerisidir. Batı'da fizyonomi terimi ile adlandırılan, kökeni Eski Yunan'a uzanan; Mısır, İran, Roma ve Hint kültürlerinde yer edinmiş bu kapsamlı bilim, kültürel etkilerle farklı dallar halinde genişler. Nesep belirleme, iz sürme, yön tayin etme, maden ve yer altı sularını bulabilme, koyun kemiğinden savaş-barış ya da kıtlık-bereketi tahmin edebilmeye yarayan farklı konular firâsetin şubeleri arasındadır. Klasik Türk edebiyatında fizyonomi konulu eserlere genel olarak firâsetnâme veya kıyâfetnâme adı verilir ve terim, en kapsamlısı ilm-i firâset, konu daraltılarak ilm-i kıyâfet, ilm-i ebdân, ilm-i simâ gibi terkipler ile karşılır. İslam dünyasına Yunan'dan çeviri yoluyla aktarılan fizyonomi içerikli eserler, dinî referanslar ile desteklenmiş ve kültürel öğelerle genişletilmiştir. Bunlardan biri de tabip ve filozof Ebû Sehl el Mesîhî (ö. 401/1010-11[?])'ye ait olduğu söylenen ancak kaynaklarda elde edilemediği belirtilen Firâsetnâme'dir. Geleneksel Osmanlı hekimliğinin son temsilcisi, sertabîp Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi (doğ. 1140?/1727- ö. 1216/1801) türün en eski örneklerden biri kabul edilen bu eseri Türkçeye tercüme etmiştir. Mesîhî'nin yanı sıra farklı din ve bilim otoritelerine de atfedildiği görülen ve esasında ilmî bir eser olan Firâsetnâme tercümesi, bir hekimin elinden çıkması ve hedef kitlesinin hekimler olması bakımından benzerlerinden farklı, içerisindeki tahkiye unsurları yönüyle edebî anlamda da dikkate değerdir. Makalede klasik Türk edebiyatının türle ilgili literatüründe Firâsetnâme/Kıyâfetnâme adlarıyla yer alan ancak günümüze kazandırılmamış olan tercüme-telif karışımı, tamamı mensur bu çeviri ayrıntılı olarak tanıtıldı.

Anahtar Kelimeler: Fizyonomi, Firâsetnâme/Kıyâfetnâme, Ebû Sehl el Mesîhî, Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi.

ABSTRACT

Firâset is the knowledge and ability to discover the inner side of events through experience, observation or divine grace, and to make accurate inferences about human temperament and behavior based on physical characteristics. This comprehensive science, which is called physiognomy in the West, has its origins in Ancient Greece and has found a place in Egyptian, Iranian, Roman and Indian cultures, and expands into different branches with cultural influences. The different subjects such as determining lineage, tracing, determining direction, finding mines and underground waters, predicting war and peace or famine and famine from sheep bones are among the branches of firâset. In classical Turkish literature, works on physiognomy are generally referred to as firâsetnâme or kıyâfetnâme, and the term is used as ilm-i firâset in the most comprehensive sense, and ilm-i kıyâfet, ilm-i ebdân, ilm-i simâ. The works on physiognomy that were transferred to the Islamic world through translation from Greece were supported by religious references and expanded with cultural elements. One of these works is the Firâsetnâme, which is said to belong to the physician and philosopher Abû Sahl al-Masîhî (d. 401/1010-11[?]), but which sources state has not yet been recovered. The last representative of traditional Ottoman medicine, the sertabîp Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi (b. 1140?/1727 d. 1216/1801) translated this work, considered one of the earliest examples of the genre, into Turkish. The translation of Firâsetnâme, which is attributed to different religious and scientific authorities in addition to Mesîhî and is essentially a scholarly work, is different from its counterparts in that it is written by a physician and its target audience is physicians, and it is also noteworthy in literary terms in terms of its narrative elements. This article introduces in detail this translation in prose, which is a mixture of translation and copyright, which has been included in the literature of classical Turkish literature under the titles Firâsetnâme/Kıyâfetnâme but has not survived to the present day.

Keywords: Physiognomy, Firâsetnâme/Kıyâfetnâme, Abû Sahl al Masîhî, Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi.

Giriş

İnsanın dış görünüşü ile iç dünyası arasındaki ilişkiye dair bilgiler MÖ ikinci bin yıllara, Babilliler'e dayandırılır. Sözcük, bir bilim dalı olarak Batı dillerinde physiognomy, physiognomonie, physiognomie gibi imlalarla kullanılmıştır (Anetshofer vd., 2016, 28). Bu kelime eski Yunanca φύσις (physis) doğa, tabiat; karakter, yaratılış, huy, mizaç (Çelgin, 2011, 709), γνώμων (gnomon) bilen, kehanetleri yorumlayan, hüküm veren (Çelgin, 2011, 133) φυσιογνωμονία (physiognomonía) sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur. “Fizyonomi” kelimesi *Ötüken Türkçe Sözlük*'te “1. İnsan kişiliğinin dışa yansıyan biçim ve görünümü 2. Bir şeyin veya durumun genel niteliklerini ortaya koyan ana çizgiler; görünüm” (Çağbayır, 2007, 1595) olarak tanımlanmıştır. Fizyonomi, Arapçada firâset ve kıyâfet kelimeleri ile karşılanmaktadır. Aynı sözlükte “firâset” kelimesi “[Ar. firâset / ferâset] 1. Anlama yetisi; çabuk kavrayış 2. Binicilik 3. At yetiştirme bilgisi 4. Yiğitlik; mertlik”, “feraset” sözcüğü “1. Anlayış; sezîş; idrak” (Çağbayır, 2007, 1595) tanımlanmış; “kıyâfet” kelimesi “1. Bir topluluğun, bir kurumun veya bir ülkenin belirli bir döneme ait giyinme biçimi; giyim 2. Bir elbisenin çeşitli kısımlarının tümü 3. Resmî giyim; üniforma 4. Bir şeyin dış görüntüsü; genel görüntüsü; biçim; şekil; suret”, “kıyâfet ilmi” ise “1. Yüze ve dış görünüşe bakarak bir kimsenin iç dünyasını okuma sanatı; ilmü'l-kıyâfe” (Çağbayır, 2007, 2648) şeklinde açıklanmıştır. Macdonald (1999, 640), “firase” sözcüğünün büyük ihtimalle Ârâmiceden Arapçaya geçtiğini zira lugatlerin bu kelimeye eski eserlerden şahit gösteremediğini hatta *Kuran-ı Kerim*'de “firâse”nin geçmediğini söylemektedir. Ayrıca kelimeyi genel manası ile nüfuz-ı nazar, dar anlamda fizyonomi yani eski Arap ıstılahı ile kıyâfe denilen bir bilgi şubesinin karşılığı ve tasavvuf ıstılahından Allâh 'ın evliyaya bağışladığı keşif hasleti olarak üç yönü ile tarif etmiştir.

Arapça firâset ve kıyâfet kelimelerine Farsça “-nâme” eki getirilerek bazı edebî tür isimleri yapılmıştır. Ancak “kıyâfet”, “firâset” ve “feraset” kelimelerinin birbiri yerine kullanılmasından doğan karışıklıklar¹, aslında içerik farklılıkları bulunan edebî türleri² ve özelde çalışılan bu eseri etkilemiştir.

Bahsedilen karışıklık, Mesîhî'ye atfedilen eserin hem *Firâsetnâme* hem de *Kıyâfetnâme* olarak iki şekilde isimlendirilmesinde de görülmüştür. Esere bu adların kimin tarafından verildiği belirsizdir. Gevrekzâde tercümeden özel bir adlandırma yapmaksızın “zebire” olarak bahsetmiş, “ilm-i firâset” terkibi ile konuyu açıklamış, “kıyâfet” kelimesini “dış görünüş” anlamında kullanmıştır.

¹ Anetshofer vd (2016, 30), birbiri yerine kullanılan bu kelimelerin anlamlarındaki değişimi “Arap âlemindeki kıyâfetü'l-beşerin yerini zamanla firâset [kelimesi] almıştır. Osmanlılar ise belki kıyâfet sözcüğünün Farsçada kazandığı ‘dış görünüş, eşkâl, benzerlik’ gibi anlamlarına dayanarak fizyonomiye çoğunlukla ilm-i kıyâfet demeyi tercih etmişlerdir.” cümleleri ile izah eder.

² Gürbüz'ün (2016, 34), türlerin birbirinden ayrıştırılması hususundaki: “Fiziksel özelliklerden hareketle kişilik özelliklerinin tespit edilmesine odaklanan eserlerin ‘kıyâfetnâme’, bunun yanında ırk, köken, mekân, cinsiyet, davranış vb. özelliklerden hareketle karakter analizi yöntemlerini anlatan eserlerinse ‘firâsetnâme’ olarak adlandırıldıkları tespiti yapılabilir.” görüşü konuya açıklık getirici mahiyettedir.

Dikkat çeken diğer bir husus ise firâset ve tavsifi için eserde kullanılan açıklama cümleleridir:

“...ma‘lûm ola ki taḥkîḳan zıkr olunan ‘ilm-i firâset ile insanîñ vücûdunuñ hey’ât ü eşkâl ü elvân ve aqvâl ü ef’âl ü aḥlâḳ ve faẓâ’il ü rezâ’ilinden nâşî istidlâl olunup şarf-ı dıkkat olunursa cümlesi vâkı‘a-ı muṭâbıḳ zuhûr ider. Bu kadar zamân kendisiyle ülfet ü ünsiyyet eyleyen kimesne ol keyfiyyâtdan ol kadar ḥaberdâr olamaz zîrâ işbu ‘ilm-i firâsetden ḥaberdâr degildir ki ḥattâ ma‘lûm-ı ḥâṭırnîşânî ola ve kezâlik ba‘zıları işbu zıkr olunan aḥlâḳ ve aḥvâl-i insâniyyeniñ ma‘lûm idinüp bilinmesine şınâ‘at-ı şayyâdile ta‘birini idüp nitekim...” (Gevrekzâde, İÜ YE, 2695, 3a-3b; Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 3a-3b)

Görüldüğü üzere tercümede firâset için “şınâ‘at-ı şayyâdile” yani “avcılık” tabiri kullanılmıştır. Mustafa bin Bâli, *Risâle-i Kiyâset-i Firâset*’te firâset kelimesini fursü’s-sebu’ eşşâte (koyunun yırtıcı avlayıcısının firâseti) sözünden çıkarılmış olduğunu İmâm Râgıb-ı İsfahânî’den nakl etmiştir (Sarıççek, 2014, 127). Gevrekzâde’nin tercümesinde de firâsetin türleri kısmında feres-at, seb-yırtıcı hayvanlar ve şat-koyunun sezgi ve davranışlarına örnekler verilmiştir.

Kıyâfet ve firâset kelimelerinin farklılıklarının ayırt edilebilmesi, tercüme metnindeki tarifin anlaşılması, eserin isimlendirmesindeki karışıklığın giderilmesi ve bu iki sözcükten türetilen tür isimlerinin birbiri yerine kullanılmasının sebeplerinin anlaşılabilmesi için farklı sözlüklerde geçen anlamları³ dipnotta

³ Sözlüklerde firâset kelimesinin sezme, basiret, bir durumu tespit etme, avcılık anlamları ile açıklandığı, firâset kelimesinin feraset olarak da geçtiği, kıyâfet kelimesine iz sürme, bir şeyi incelemek, ilm-i kıyâfet terkibi ile fizyonomi anlamı verildiği, ilm-i firâset ve ilm-i kıyâfetin de eş anlamlı gibi kullanıldığı görülmüştür.

Türe dair tanımlarda Akkuş (2007, 128), kıyâfet kelimesinin terim olarak kişilerin fiziki görünüşlerinden ruhsal yapılarına ulaşmaya; mizaç ahlâk ve karakter yapılarını tespitte çalışan ilim, ilm-i kıyâfetülbeşer, kıyâfetülisr, ilmüfirase, ilmi menafülaza anlamlarına geldiğini ve ilmi ayrıntılara inmek için kıyâfe ve firâse kelimelerinin izlenmesi gerektiğini söyler. Canım (2020, 109), Türk edebiyatında bu konuda yazılmış eserlere kıyâfetnâme genel isminin verildiğini bu eserlerin dışında *Vesiletü’l-irfan*, *Zübdetü’l-irfan*, *fenn-i kıyâfet* vb. özel adlarla da anılan kıyâfet kitaplarının da kaleme alındığını belirtir. Bu iki kelimeye sözlüklerde verilen anlamlar şöyledir:

Arapça Türkçe Sözlük’te: “فَرَسٌ (avını) parçalamak; تَفَرَسٌ birine, birşeye araştırmacı gözle bakmak/incelemeک في (birindeki bir özelliği) görmek فَرَس at, فِرَاسَةٌ binicilik, فِرَاسَةٌ feraset, ince görüş; yüz/el vb.nin dış görünümünden insanların kişilikleri ile bilgiler çıkaran ve bunu konu edinen bilim, فَرِيسَةٌ vahşi hayvan avı (Mutçalı, 1995, 653); kıyâfet Arapça قَيْفٌ (birşeyin) izini sürmek; (birşeyi) incelemek, tetkik etmek, (birşeyi) eleştirmek قِيَافَةٌ iz sürme; kıyâfet”tir. (Mutçalı, 1995, 743).

Müntehabât-ı Lügât-i Osmâniyye’de, (firâset) “فِرَاسَةٌ rey ve zan ve idrakte dikkat-i nazar edip isabet etmek, ilm-i firâset: ilm-i kıyâfet فِرَاسَةٌ binicilik feninde ve at kısmına mahsus ahvâlde hâzık ve mâhir olmak (Redhouse, 410, 2016); (kıyâfet kelimesi) قِيَافَةٌ hey’et, manzara şekil, sûret, ‘ilm-i kıyâfet’ ise insanın heyet ve endamından cüsse ve azasından evsaf-ı batınası istihracına dair bilimdir.” (Redhouse, 443, 2016).

Kâmûsu’l-muhît Tercümesi Sözlüğü’nde “فِرَاسَةٌ [el-firâset] كِتَابَةٌ [kitâbet] vezinde) تَفَرَسٌ [teferus]ten ismdir ki rey ve zann ve idrakte dikkat-i nazar ederek musib olmaya denir.” ve “قِيَافَةٌ [el-kiyâfet] كِتَابَةٌ [kitâbet] vezinde) iz sürüp gitmek manâsındır.” (Mütercim Ahmed Âsım Efendi, 8 Mayıs 2024).

Vankulu Sözlüğü’nde “فِرَاسَةٌ [el-firâset] (fâ’nın kesriyle) İsmdir, bir nesneyi dikkat-i nazar ile idrâk etmek manâsında”dır. (Vankulu Mehmed Efendi, 8 Mayıs 2024).

Yeni Türkçe Lügat’te firâsetin karşılığı “nüfûz-ı fikir, sûrat-i intikal, basiret, sadakat, zeka, fetanet, lebbet, bir insanın çehresinden ahlak ve istidadını anlamak ilmi, zebanede fâ’nın fethiyedir.” (M. Bahaeddin, 1997, 503), feraseti kelimesinin anlamı “binicilik, yiğitlik, mertlik, hamaset, besale” ;

verilmiştir. Hâfız Hasan'ın “firâset” kelimesi üzerinde özellikle durup metin boyunca terim olarak bu kelimeyi kullanması ve eserin içeriği sebebiyle eserin adı bundan sonra “*Firâsetnâme*” olarak kullanılacaktır.

Çavuşoğlu (2004, 10), “kıyâfa” kelimesinin Arapça iz izlemek anlamında “kafâ” kökünden geldiğini, eski Arap kültüründe yerdeki izleri takip ederek onlardan anlamlar çıkaran ve aynı zamanda kişiler arasındaki benzerliklere dayanarak akrabalık derecesini belirleyen “kâyif”ler bulunduğunu, Türk-İslam kültüründe firâset ve kıyâfetin aynı konuları ihtiva ettiğini söyler. Tayşi (2002, 507), Taşköprilizade'nin *Miftâhu's-sa'âde*'sinden naklen özel bir ilim dalı sayılan ilm-i kıyâfenin, ilm-i firâsetle aynı anlamda olduğunu belirtirken Çelebioğlu (1998, 227), Katip Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'undan firâsetin istidlâl ve delilden öte zanlar ve tahminlerle yapıldığı görüşünü aktarmıştır.

Sarıççek (2014, 31-40), Mustafa bin Bâli'nin konuya dair tanım ve izahını şu şekilde aktarmaktadır: “Mustafa bin Bâli, firâseti şeri ve hükmi olarak ikiye ayırdıktan sonra hükmi firâseti de kendi arasında bölümlendirir. Bu tasnife göre şerî firâset çalışmakla elde edilemez, Allâh vergisidir. Lâkin hükmi firâset sonradan edinilen tecrübe ve çalışma ile kazanılabilir ve başkasından öğrenilebilir. Mustafa bin Bâli'nin ilm-i firâsete yakın ilimler olarak nitelediği ilm-i kıyâfet, kıyâfet-i beşer, kıyâfet-i isr, ilm-i irâfet, ilmü'l-hutûtu eküff ü akdâm, ilmü'l-

---

kıyâfetin tanımı “heyet, manzara, şekil, suret, giyilen esvabın şekli” dir. (M. Bahaeddin, 1997, 571). İki kelimenin de “-nâme” kelimesi ile türemiş halleri sözlükte yer almaz.

Lügat-i Naci'de firâsete anlamak, idrak karşılıkları verilmiş ve fetha-i fa ile yani feraset şeklindeki kullanımın galat olduğu (Muallim Naci, 1995, 561) söylenmiş, kıyâfet ise şekil, heyet, suret sözcükleriyle açıklanıp ilm-i kıyâfete “aza-yı hariciyeden evsaf-ı batineyi istihrac ilmi” (Muallim Naci, 1995, 609) tanımı yapılmıştır.

Tasavvuf Sözlüğü'nde “el-firâse” firâset, görüş anlamı bilinmeyen hükmü sezmek, bir başka ifade ile idrak olarak tanımlanıp, firâsetin akıl ve düşünce değil kalp kaynaklı bilgi olduğu, hikmet ve basiretten doğduğu, firâset sahibinin idrâk edilemeyen şeyleri akıl gücü veya istidlâl yoluyla değil sırrı aracılığı ile bedihî olarak idrâk edebilmesi (Kaşani, 2004, 433) izahı bulunur ve tanımında yer alan “basiret” kelimesine “firâset” karşılığı verilir bu kelime “basiret bir iç kuvvettir, baş için göz ne ise kalp için de basiret odur.” (Kaşani, 2004, 110) şeklinde açıklanır.

Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü'nde Kuşeyri'den naklen firâsete kelimesinin kökeninin arslanın ferisesi yani arslanın boğazından yakalayıp parçaladığı av kökünden geldiği, firâset karşısında nefsin ve aklın şüpheye düşme ihtimalinin olmadığı, firâsetin îmânın kuvveti nisbetinde hâsıl olacağı bilgisi verilmiştir. Maddeye “tesebbüt ve nazar” kelimeleriyle mana verilip “hakikat ehlinin ıstılahında yakın mûkaşefesi ve gaybın ayan beyan olmasıdır” (Komisyon, 2006, 271-272) tanımı yapılmıştır.

Arapça ve Farsça'dan Osmanlı Türkçesi'ne Alıntılar Sözlüğü'nde firâsete, güçlü anlayış, kavrayış (durumdan ve duruştan) hemen anlam çıkarabilme (Tulum, 2023, 190); kıyâfete ise 1.dış görünüş, kılık 2.(birinin) giyim kuşamıyla verdiği görüntü 3. giyecek, giysi 4. insanın yüz hatlarından ve dış görünüşünden yaradılışı, huyu suyu ve davranış özellikleriyle ilgili sonuçlar çıkarma bilgi ve yeteneği (Tulum, 2023, 367) anlamları verilir.

TDK Türkçe Sözlük'te feraset için psikoloji eski terimi olarak 1. Anlayış, sezgi, sezgi 2. Zekâ, kıyâfet ise 1.kılık, elbise, giysi 2. Resmî giysi (Komisyon, 2005, 690) anlamları bulunur. Aynı bir madde başı olan kıyâfetnâme 1.Bir ülkenin veya dönemin giyimlerini anlatan kitap 2. (Edebiyatta) Yüze veya dış görünüşe bakılarak ruhsal durumu anlama bilgisinden söz eden kitap” (Komisyon, 2005, 1172) olarak açıklanır; firâset kelimesi bu sözlükte yer almaz.

ihtilâc, ilmü'l-ektaf, ilmü nüzûlü'l-gays, ilm-i riyâfe, ilmü istinbâtü'l-maâdinin birçok firâsetnâmede kıyâfet ilminin alt dalları sayılır.”

Çavuşoğlu (2004, 26), hükmi firâsetin tecrübe ve gözleme dayalı olması ve doğrudan doğruya zahire bakılarak yapılmasından ötürü firâset sayılmayıp tabiat bilimlerine daha yakın olduğu görüşündedir. Mengi (2020, 512) bilim dalı olarak firâsetin kıyâfetten kapsamlı olduğunu ve Türklerin firâset ilminin Arap medeniyet ve coğrafyasına hitap eden ibnü'l-ektâf, ilmü'l-irâfe, ilmü'l-ihtidâ, ilmü'r-riyâfe, ilmü nüzûlü'l-gays, ilmü kıyâfeti'l-eser şubelerinden ziyade, ilmü'l-kef, ilmü'l-esârîr, ilmü'l-ihtilâc, ilmü kıyâfeti'l-beşer gibi insanın bedenî ve ruhî yanı ile ilgilenen kısımlarına önem verdiğini belirtmiştir.

Günümüzde bu şubelerin ayrıştırılarak ilmü kıyâfeti'l-beşerin kıyâfetnâme, ilmü'l-ihtilâcın ihtilacnâme/seğirnâme, ilmü'l-kefin (el falı) ve ilmü'l-ektâfın (kemik falı) ise falnâme gibi çeşitli edebî türlere dâhil edildikleri görülmüştür.

1. Arapça ve Çeviri Firâsetnâmeler

Fizyonomiye dair ilk eserin, Aristoteles'e mâl edilen veya onun vefatından birkaç on yıl sonra kimliği belirsiz biri tarafından yazıldığı sanılan *Fysiognomonika* adlı risale olduğu kabul görmüştür (Anetshofer vd., 2016, 28). Eser, Orta Çağ'da Arapçaya çevrilmiştir. Her ne kadar telif ya da tercüme hâli ile mevcut değilse de Araplarda konuyla ilgili ilk eserin İmam Şâfi (doğ. 150-204/ ö. 767-819) tarafından yazıldığı bilgisi kaynaklarda yer almaktadır. Yakub b. İshak (ö. 252/866/ [?])'ın *Risâle fi'l-firâse*'si, Ebû Zekerriya Yuhannâ b. Bitrîk (ö. 200/815/ [?])'ın Aristoteles'e atfedilen *Kitâbü's-Siyâse fi tedbiri'r-riyâse (Sırru'l-esrâr)*'si, Ebû Bekir er-Râzî (ö. 313/395)'nin *Kitâbü'l-Manşûrî* adlı eserinin ikinci makalesi ve İbn Sînâ (ö. 428/1037)'nin konuyla ilgili bir risâlesi firâsetnâme/kıyâfetnâme konularındadır. Sonraki başarılı örnekler ise eldeki çalışmanın atfedildiği Ebû Sehl el-Mesîhî (ö. 401/1010-11 [?])'nin *Firâsetnâme*'si, Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) *Kitâbü'l-Firâse*'si ve Şeyhürabve ed-Dımaşki (ö. 727/1327?)'nin (*Kitâbü'l-Âdâb ve's-siyâse fi 'ilmi'n-nazarî ve'l-firâse*)'si olarak sıralanmaktadır. Konuya Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî (ö. 465/1072)'nin *er-Risâle*'sinde bir bölüm ve Muhyiddin ibnü'l-Arabî (ö. 638/1240)'nin *et-Tedbîrâtü'l-ilâhiyye*'de bir bölüm ayrılmıştır (Mengi, 2002, 512-513; Uludağ, 1996, 117).

2. İlm-i Firâset/Fizyoloji'nin Tıbbî Etkisine Muhtasar Bakış

Erdemir (1989, 24), hekim ve filozoflardan ilk olarak Hipokrat'ın (MÖ V. yüzyıl) hastalıkların teşhis ve tedavisi için fizyonomiden yararlandığı, MÖ II. yüzyılda yaşayan Eflatun, Platon ve Aristo'nun ardından Eski Roma'da Galen (Câlinûs, MS, I. asır)'in bu ilmin üstatlarından olduğunu belirttikten sonra İbn Sînâ ve Ebû Bekir er-Râzî'nin -hümorale patolojinin -insanın ahlak yapısından doğan fizyonomisinin kişinin tabiatını belirlediğine dair kuramın İslam dünyasındaki en önemli temsilcileri olduğunu söylemektedir.

Tercümenin atfedildiği tabip ve filozof Ebû Sehl İsâ b. Yahyâ el-Mesîhî el-Cürcânî tıp alanındaki çalışmalarıyla ünlüdür.

“İslami tıp sistemindeki fizyoloji modern tıbbın fizyolojisinden temel olarak farklıdır; humoral patoloji üzerine kurulmuştur ve insan bedeninin tüm yapıları, organları, işlevleriyle ilgilidir. Müslüman hekimler teorik tıbbın insan bedeni ve bölümlerini inceleyen dalı anatomiye, fizyoloji hatta teolojiden bağımsız kabul etmemiştir. Anatomi tıp dışında; felsefe, kelam, tasavvuf ve fıkıh öğrencilerine de okutulmuştur” (Bakar, 2012, 119). Bakar’ın bu tespiti müslümanların tıbbi eğitime verdikleri önemi göstermektedir.

Osmanlı’da devlet memurlarının seçiminde⁴ firâset ilminde yararlanıldığı bilgisi ile beraber tababet için fiziki görünüş veya kusurların kıstas kabul edilmediğini belirten Sarı (2021, 197-198), tabibin sahip olması gereken “ferasetin”, kelimenin “anlayış, zekâ, zihin uyanıklığı” anlamı ile kullanıldığını, insanın fiziki özelliklerine bakarak şahsiyetine dair çıkarımlar yapmanın hekimliğin doğasına aykırı olduğunu, Osmanlı sarayına hekim seçiminde ilm-i kıyâfet/fizyonominin esas alınmadığını, tabipte aranan vasfın eğitim ve yetenek ile belirlendiğini ifade etmiştir. Dış görünüşün ve bedenî farklılıkların asli etken kabul edilmediğini ise “kambur” lakaplı meşhur bir hekim olan Abbas Vesim’in saray hekimi olması ile vurgulamıştır.

Eseri tercüme eden Reisületibba Hâfız Hasan yaşadığı dönemde sarayda ya da tababette ilm-i firâsetin nasıl değerlendirdiğini beyan etmemiştir.

Yüzler Hali Söyler’in psikiyatri uzmanı yazarları Göka ve Beyazyüz, dış görünüşün karakteri tamamen yansıtamayacağını belirterek kıyâfetnâmelerdeki tutarsızlıklara değinmişlerdir: “Hamdullah Hamdi’nin kıyâfetnâmesinde ten rengi sarı olanın kalbi kötüdür, bu kimsenin işi hainliktir. Aynı esere göre kırmızı ve ince dudaklı olan kişi anlayış sahibidir, uzun boylu olan ise saf kalpli ve (gönlü) temiz biridir. Tüm bu fiziki vasıfları taşıyan ten rengi sarı, dudağı ince ve kırmızı, uzun boylu bir kimsenin kötü kalpli, haince işler yapan; anlayışlı, saf kalpli, içi temiz olması tuhaftır, çelişkilidir.” (Göka-Beyazyüz, 2015, 129). İlm-i kıyâfet veya ilm-i firâsetin büsbütün safsata olmadığı tıbbi bir eğitim almaksızın yetenek, gözlem ya da tecrübe ile bir kadının hamilelik durumunu veya çocuğunun cinsiyetini doğru tahmin edebilen Anadolu insanında görülebilir. Fizyonominin evrenselliğini ve güncelliğini korumasına “erkeklerin sebebi bilimsel olarak açıklanamayan bir sezgi sayesinde kadınların yüzlerine baktıklarında onların yumurtlama döneminde olup olmadıklarını anlayabilmeleri” konulu bir akademik çalışma⁵ örnek gösterebilir. Tıp ve fizyonomiye dair derlenen bu bilgilerin ardından konu için kaynaklarda gösterilen farklı müellifler, mütercim ve eser hakkında bilgiler sunulacaktır.

⁴ İlm-i kıyâfeden anlayan bilginlerin saraya alınacak hizmetlilerin yüzüne ve dış görünüşüne bakarak adam olma ihtimali olanları içeri alması Fatih Sultan Mehmet Han devrinde uygulanan bir kuraldı (Gelibolulu Mustafa Âli, 1997, 231).

⁵ Makale için bk. Lisa L., vd., 2023.

3. Çok Cevaplı Sorular: Eser Kimindir? Orijinal Kaynak Nedir?

3.1. İttifakla Gösterilen Tek Müellif: Ebû Sehl el-Mesîhî

Hristiyan olduğu bilinen Ebû Sehl el-Mesîhî (ö. 416/1025'ten sonra)⁶ tıp yönü ağır basan bir filozoftur. Beyhakî (ö. 565/1169), Ebû Sehl el-Mesîhî'nin Cürcân'da doğduğunu ve tahsilini Bağdat'ta tamamladığını kaydetmiştir (Aktaran, Kaya, 2020, 470). Ancak hiçbir kaynakta Mesîhî'nin erken dönem hayatı ve hocaları hakkında bir bilgi yoktur (Kaya, 2020, 470). Ölüm zamanı da ihtilaflıdır.⁷ Bir dönem, Me'mûnî hükümdarı Me'mûn b. Me'mûn ve veziri Ebu'l-Hasen es-Sehlî'nin himayesinde İbn Sînâ, Bîrûnî, İbnü'l-Hammâr ve İbn Irâk gibi önemli bilginlerle birlikte çalışmalarını sürdürdüğü bilinmektedir (Kaya, 2020, 467). Başta tıp olmak üzere felsefenin pek çok alanında eserler kaleme alan Ebû Sehl'in, günümüze ulaşan eserleri:

“1. *el-Kitâbu'l-mie fi's-sinâ'ati't-tıbbiyye*, 2. *et-Tıbbu'l-küllî*, 3. *Kitâbu ızhâri hikmeti'llâh te'âlâ fi halki'l-insân*, 4. *Kitâb fi mâhiyyeti'l-cederî ve tedbirihi*, 5. *Risâle fi tahkiki emri'l-vebâ' ve'l-ihtirâz anhu ve ıslâhihi izâ vaka'a*, 6. *Risâle fi tahkiki sū'i'l-mizâc mâ hüve ve kem esnâfuhû*, 7. *Kitâbu usûli ilmi'n-nabz*, 8. *Fevâ'id min kavli İsâ b. Yahyâ el-Mesîhî fi's-şar'*, 9. *Risâletü'l-edviyye*, 10. *Kitâb fi esnâfi'l-ulûmi'l-hikmiyye*, 11. *Kitâbu erkâni'l-âlem*, 12. *Kitâbu mebdii'l-mevcûdâtî't-tabî'iyye*, 13. *Telhîsu Kitâbi's-semâ ve'l-âlem li-Aristûtâlîs*, 14. *Nevâdiru'l-hukemâ* dır. Yalnızca isimleri bilinen eserleri ise: 15. *Kitâb fi'n-nefs*, 16. *Kitâb fi'l-ilmi't-tabî'î*, 17. *İhtisâru Kitâbi'l-Mecistî* 18. *Kitâb fi't-ta'bir veya Kitâbu ta'biri'r-ru'yâ*, 19. *Kitâb fi mebdii'l-hendese*, 20. *Kitâb fi rûsûmi'l-harekât fi'l-eşyâ zevâtî'l-vaz'*, 21. *Kitâb fi sükûni'l-arz ev harekâtihâ*, 22. *Kitâb fi't-tavassut beyne Aristûtâlîs ve Câlînûs fi'l-muharriki'l-evvel*, 23. *Risâle fi delâleti'l-lafz ale'l-ma'nâ*, 24. *Risâle fi sebebi berdi'eyyâmi'l-acûz*, 25. *Risâle fi illeti't-terbiye elletî tûsta' melu fi ahkâmî'n-nücûm*, 26. *Risâle fi âdâbi subbeti'l-mülûk*, 27. *Risâle fi kavânîni's-sinâ'a*, 28. *Risâle fi düstûri'l-hat*, 29. *Risâle fi'l-gazeliyyâti's-şemsiyye*, 30. *er-Risâletü'n-nercisyye*’dir. (Kaya 2020, 473-475).

Görüldüğü üzere el-Mesîhî'nin “firâset” başlıklı müstakil bir eseri yoktur. Kendisine atfedilen firâsetnâme konulu risalenin sıralanan eserler içerisinde bir bölüm olabileceği ihtimali mümkünse bile bu görüş ispata muhtaçtır.

Günümüz araştırmacıları da Mesîhî'nin *Firâsetnâme*'sine halen ulaşamadığını bildirmişlerdir (Canım, 2020, 111; Sarıççek, 2018, 44; Elbir, 2018, 26; Göka vd., 2015, 117). *Kıyâfetnâme Nümûne-i Enverî*'de Direkçi ve Duyar (2017, 28), İbn Sina'nın hocası Mesîhî'nin konuyla ilgili bir kitabı olduğunu

⁶ Alper (2004, 313), ö. 401/1010-1011 tarihinin kesin olmadığını aktarır. Ölüm tarihi hakkında detaylı bilgi için bk. Kaya, 2020, 472.

⁷ Yahyâ el-Mesîhî'nin 402/1012'de 40 yaşında iken İbn Sînâ ile Ebu'l-Hasen es-Sehlî'nin himayesinde yaşadıkları Gürgeç'ten sebebi bilinmeyen bir zorunluluk gereği ayrılışlarının dördüncü gününde aşırı sıcak havada susuzluktan vefat ettiği rivayet edilir (Kaya, 2020, 470-472). Ölümüne dair detayları içeren bir diğer kaynağa göre, Gazneli Mahmud, Ebû'l-Abbas Me'mûn b. Me'mûn'dan meclisindeki âlimleri kendi sarayına göndermesini istemiş ve diğer âlimler bu davete uymuştur. İbn Sînâ ile Mesîhî ise saraya gitmeme kararı verip Hârizm'de kalmayı da tehlikeli gördükleri için Mâzenderan'a doğru yola çıkmış ve çölde kum fırtınasına tutulmuşlar, bu sebeple Mesîhî hayatını kaybetmiştir (Alper, 2004, 313).

rivayetin ötesine geçmediğini belirtirler. Göka ve Beyazyüz, (2015, 129) “bilgiyi değerli kılma amacıyla sahabeler hatta Hz. Peygamber için asılsız rivayetlerin kullanılmalmasına benzer şekilde, meşhur âlimlerin ve kıyâfetnâme için Mesîhî'nin müellifi gösterilmesine tereddütle bakılmalıdır.” görüşündedirler.

Firâsetnâme başlıklandırılıp bölümlendirilmemiştir. Tercümeyle firasetin tanımı, önemi, yöntemleri ile başlanmış ve konu bu ilmin alt dalı olan kıyâfetnâme ile bitirilmiştir. *Firâsetnâme* bölümünde, Ebû Sehl el-Mesîhî müellif olarak gösterilmiştir. Risalenin yazarının Ebû Sehl el-Mesîhî olduğu, metnin üç ayrı yerinde zikredilmektedir:

“...ve ‘ilm-i mezbûru kaleme alup hâzır eyleyen eṭṭibbâ-i mücerrebînden Ebû Sehl Mesîhî olmağla bizler daḥi taḥrîr olunan bâb-ı merḳûmdan ve kütüb-i mezbûreden taḥrîr ve işâret idildiği vech üzerine min ğayr-i noḳşân velâ ziyâdetin naḳl bi'l-musaṭṭar olarak tercüme olunup işbu zebîrede taḥrîr ve taṣṭîr olunmağla bâdî olup eṭṭibbâ-i zamâna bir yâdigâr-ı meclis-ârâ olmak için işâretine mübâderet olunmuştur.” (Gevrekzâde, İÜ YE, 2695, 4b; Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 4b),

bu ifadenin ardından yine Mesîhî kastedilerek:

“...ve imdi ḥekîm-i mezbûr dir ki ‘ilm-i firâsetiñ ma‘lûm olunacak ‘alâmâtınıñ aḥḳına bed’ ve şürû‘ eylemezden muḳaddem ol fenne fâlib olan kimesneler için on nev‘ ḳâ‘ideniñ beyân u aḥḳına muḥtâcdır.” (Gevrekzâde, İÜ YE, 2695, 4b; Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 4b).

“...Nitekim işbu zebîreniñ müellifi olan ḥekîm Mesîhî naḳl idüp ḥikâye ider idi ki benim işbu madde re‘yü’l-‘ayn müşâhede idüp gördüğüm şeydir ki yevmen mine’l-eyyâm bir şahrâda ricâlden bir cemâ‘at ile âsûde olup şoḥbet iderdik.” (Gevrekzâde, İÜ YE, 2695, 17b; Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 18 a).

Tercümedeki bazı anlatıların Mesîhî'ye ait olmayacağı kronolojik açıdan kesin ise de kimden nakledildiği belli değildir. Zira bir tacirin hasım kabileden zannedilip kaçırılması hikâyesinde verilen tarih hicri 661 yılının sonlarıdır, ancak bu tarih Mesîhî'nin ölümünden iki yüzyıl kadar sonradır. Bahsedilen yüzyıl farkı metindeki Fahreddin Râzi referansları için de geçerlidir. Söz konusu anekdotların birinde olayın kahramanları Kırım Han'ı ve veliahtıdır. XV. yüzyıl başından 1783'e kadar Kırım'da hüküm süren hânedanın kurucusu sayılan Hacı Giray'ın adını taşıyan en eski sikke 845 (1441-42) tarihlidir (İnalçık, 2022, 449). Bu alıntının da tercümenin atfedildiği tabip-filozof Ebû Sehl İsâ b. Yahyâ el-Mesîhî'den olması mümkün değildir.

Hâfız Hasan, eserdeki tasarrufundan⁸ “pes eṭṭibbâdan olup vücûd-ı insâniyyeyi tedbîr ve tedâvî ḳaydında olan ṭabîb-i zû-fünûna edille-i sâ'ireleri

⁸ Osmanlıda tercüme anlayışının günümüzden farklılığını Parker (2014, 42) “özetle *terceme* hem ‘kelimesi kelimesine’ dilden dile aktarımı, hem de kaynak metne bir ölçüde bağlı kalarak ama aynı zamanda *terceme* edenin kişisel görüşlerine ya da başka kaynaklara dayanarak genişletilmesini ya da eksiltilecek üretilmesini, başka bir deyişle bir yeniden yazım geleneğini kapsıyordu; kaynak metinden farklılığa değişikliğe işaret eden, çok çeşitli yeniden-yazma pratiklerini kapsayan Osmanlı *terceme* anlayışı günümüzde hâkim olan/saygın sayılan ‘kaynak metne tam olarak bağlılık’ normuna uygun çeviri anlayışından farklıydı” olarak açıklar. Osmanlı şair ve müelliflerinin neden bu yola başvurduklarını da şu cümlelerle izah eder: “Amaçları muteber, yani kanonik sayılan bir kaynak eseri/eserleri esas alarak içinde buldukları edebî-toplumsal-tarihsel bağlama uygun gördükleri yeni

ma' lûm edindiği gibi işbu 'ilm-i firâsetden daği oldukça bir nebze ma' lûm idinmek lâzım ve lâbüdd olduğu ecilden fakîr-i pür-takşîr ol fende te'lif olunan kütüb-i kavme nazar-ı birrele erbâb-ı isti'dâda yâdigâr vesilesiyle hayr-ı rûzgâr olur zimniyla bir veche icmâl bir miqdâr tahrîr ve taşîr olındı.” (Gevrekzâde, İÜ YE, 2695, 3a; Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 3a) ifadesi ile bahsetmiştir.

Hâfız Hasan Efendi tercümenin tamamında kendi yorum ve eklemelerinin nerede başlayıp bittiğini belirtmemiştir. Yine de onun metne yaptığı eklemelere Osmanlı geleneğinde klişe olarak eserlerde yer alan besmele, sebab-i telif, hatime gibi unsurlar ve tercümede yer alan ayet, hadis ve kelam-ı kibarlar örnek gösterilebilir. Zira, Hristiyan bir âlim olan Mesîhî'nin bu unsurlara yer vermesi mümkün değildir. Tercümedeki anekdotlardan bir başka krolonojik delil Ragıp Paşa (doğ. 1110/1698-1699- ö. 1176/1763)'nın sertabibe anlattığı, Köprülüzade Abdullah Paşa'nın (ö. 1148/1735-36) zamanında geçen Osmanlı-İran savaşına tekabül eden, mekânın Tebriz olduğu anıdır. Bu hatırayı nakledenin Gevrekzâde olabileceğini gösteren ifadeler tarafımızca bold yazı tipiyle yazılarak vurgulanmıştır:

“...hânedânlarında cifr 'ilmi keyfiyyâtı mişillü bir esrâr-ı ilâhiyyedir eger böyle olmasaydı fakîr adam ol kadar aqceyi ahz idüp ta'lim iderdi **diyü nakl eylediği zât bu fakîre bu şüret üzere hikâyet eylediği** limünâsebet baş u tahrîre bâdî oldu.” (Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 24a).

Bu anının tamamlanıp “insan vücudunun uzuvlarını baştan ayağa tek tek izah edelim ifadesi ile başlayan” fizyonomi/kıyâfetnâme içerikli bölümde saç hakkında açıklamaların ardından İslâm tıbbına büyük etkisi olan Antik Çağ'ın en büyük hekim ve filozoflarından biri olan Galen kaynak gösterilir “Hakîm Calinus dirler ki beden-i âdemiyyede başın küçük olması kuvvet-i dimâğiyyeniñ...didiler.” (Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 24b). Cümleye göre Galen'in referansı vücut uzuvlarından yalnızca baş için yapılmış gibi görünmektedir. Kalan uzuv yorumlarının kaynağı açıklanmamıştır.

Yazmaların hatimesinde yeni bir mesele ortaya çıkmaktadır. Gevrekzâde, çevirinin kaynağının Tabibzâde Hasan Efendi tarafından Arapça şerh edilen *Kânûnçe* olduğunu söyler ve kendisinin bu şerhi Türkçeye tercüme ettiğini açıklar. Gevrekzâde dışında hiçbir eski kaynak bu bilgiyi vermez. *Firâsetnâme*'de *Kânûnçe*'nin ya da şarihinin kaynak gösterildiği bir alıntı yoktur. Yapılan taramalarda Tabibzâde Hasan Efendi'ye dair bir bilgi bulunamamıştır.

Kânûnçe çevirileri için ise Acıduman'ın, “*Kânûnçe*'nin Türkçe tıp yazmalarına kaynaklık etmiş olup olmadığı ve Türk tıp tarihi literatüründe yer aldığı gibi Türkçe bir çevirisinin bulunup bulunmadığı konusunun belirlenmesi için” (2018, 333) hazırladığı “Erken Dönem Türkçe Tıp Yazmalarının Kaynaklarından Birisi: Çağmîni'nin *Kânûnçe*'si” başlıklı mukayeseli bildirisi esas alındı. Acıduman, *Kânûnçe* ile eserin beş farklı çevirisinin bölüm başlıklarını

---

ve farklı sayılabilecek görüşleri, bilgileri gündeme getirmek onları duyurmak bir bilgilendirme yolunu açmaktı; metni kendi uygun gördükleri doğrultuda genişletmek, eksiltmek ve başka kaynaklarla beslemekti...” (Paker, 2014, 43).

karşılaştırmış; benzerlikler ve bölüm sıralarındaki farklılıkları tablo⁹ halinde göstermiştir. Tabloda yer alan tıbbi konulardan nabız, karure ve ahlat-ı erbaa unsurlarını, tercümenin girişinde ve bir önceki risalenin devamı ifadesi ile kısmen içeren *Firâsetnâme*, bütününe bakıldığında *Kânûnçe*'den tamamen farklıdır. Edille-i selâse ve ahlat-ı erbaanın kadim tıp eserlerinde bulunabilecek tabii unsurlardan olması sebebiyle bahsi geçen benzerlikleri özel bir karine olarak değerlendiremiyoruz.

Acıduman'ın mukayesesinde yer verdiği Abdulvehhâb'ın *Kânûnçe fi't-tıbb* adlı eseri doktora tezi olarak Nesrin Arı tarafından çalışılmıştır. Bu çalışma ile Gevrekzâde'nin tercümesi karşılaştırıldığında ilk kaidede¹⁰ anlatılan ahlat-ı erbaa unsurları dışında muhteva benzerliği görülmemiştir. *Firâsetnâme*'nin ilk kaidesinde ahlat fazlalığından doğan vücut halleri daha detaylıdır ve kelimelerin Arapçasının tercih edilmesiyle dil ağırlaşmıştır. *Kânûnçe* şerhinin nüshaları¹¹ dipnotta belirtilmiştir. Fakat Gevrekzâde'nin hatimede verdiği bu bilgiyi doğrulamak mümkün olmamıştır.

Tercümenin hatime bölümünde ilm-i firâsetin âlimleri ve mahirleri olarak İmam Şâfiî'nin ve Fahreddin Râzi'nin isimleri geçmektedir. Ancak bu bilgilerin yanlış değerlendirilmesi veya ismi geçen âlimlerin firâset konulu eseri olması gibi hususlar onların eldeki tercümenin yazarı zannedilmesine sebebiyet vermiştir. Örneğin, *Kıyâfetü'l-insâniyye fi şemâilî'l-Osmaniyye*'de Seyyid Lokman Çelebi, (1998, 14) Gevrekzâde'nin *Firâset* ini İmam Şâfiî'nin tercümesi olarak tanıtmıştır. Çavuşoğlu¹² (2004, 20) da aynı görüştedir. Turabi (2015, 74) ise İmam Şâfiî'nin hataen müellif zannedildiğini ve tercümenin ona aidiyeti noktasında henüz bir bilgi olmadığını bildirmiştir.

Tercüme; Mesîhî, *Kânûnçe* şarihi Hasan Efendi ve Gevrekzâde dışında Paracelsus'a da nispet edilmektedir. Gevrekzâde Hâfız Hasan, Paracelsus'un Sâlih bin Nasrullah tarafından Arapçaya çevrilen *Tıbb-ı cedîdî'l-kimyâ*'sını *Mürşidü'l-libâs* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir. Sertabibin ünlü bilim adamı Paracelsus'un

⁹ Karşılaştırılan çevirilerin tablosu için çalışmanın şu sayfalarına bakılabilir: Acıduman, 2018, 386-405.

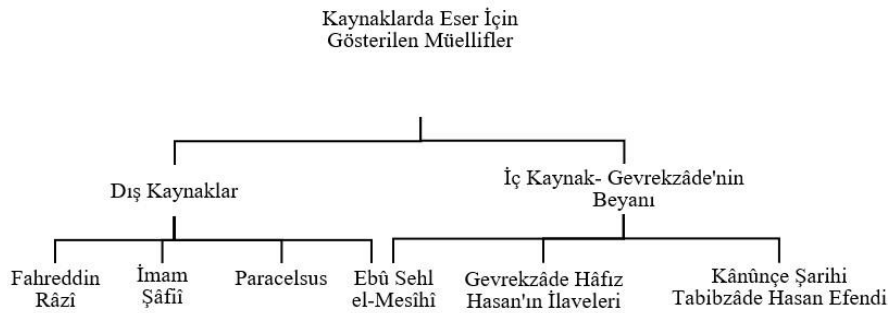
¹⁰ İlgili tezin bahsedilen bölümü için bakınız: Arı, 2022, 64-65.

¹¹ Acıduman ve Arı'nın bahsedilen çalışmaları inceledikten sonra eldeki tercümenin *Kânûnçe* çevirisi olmadığı düşünülmeyle birlikte Arı'nın tezinde geçen yazma nüshalardan farklı *Kânûnçe* şerhleri bulunduğu da görülmüştür. Eserin İSAM Türkiye Kütüphaneleri Kataloğu veritabanında “*Şerhu Kanunçe, Şerhu Kânunçe fi't-tb, Şerhu Külliyyâti'l-Kanunçe, Şerhi Kânunçe fi ilmi't-tb, Şerhu'l-Kânunçe fi't-tb, Şerhu Kânunçe li-Çağmini*” gibi varyantlarla 12 kaydı bulunmaktadır. 02687-003 Süleymaniye/Ayasofya, 03676 Süleymaniye Ayasofya, 03529 Nurosmaniye Nuruosmaniye, 03577 Süleymaniye, Fatih, V2510 Byz. Devlet Veliyyüddin Efendi, 01512 Süleymaniye Carullah, **01977 Topkapı Ahmed III, 01979 Topkapı, Ahmed III Kit., 01983 Topkapı, Ahmed III Kitaplığı, 01985 Topkapı, Ahmed III Kit., 01987 Topkapı Ahmed III Kit., 02051 Topkapı, Ahmed III Kitaplığı**. Bold ile yazılanlar mükerrer kayıtlıdır. Sıralanan yazmaların, tercüme metinde ismi geçen müellif Tabibzâde Hasan'a ait olup olmadığı incelenemedi.

¹² Çavuşoğlu (2004, 20), İstanbul Ü. 2695 nolu *Kıyâfetnâme*'den Gevrekzâde'nin İmam Şâfiî'den yaptığı tercüme olarak bahsettiği bölümde varak bilgisi vermeksizin “insanı vahiy ile bilmek enbiyanın, talih ile bilmek hükemanın ve ulemanın ve ‘ilm-i firâset’ ile bilmek padişahların ve vüzerandır.” alıntısını kullanır. Bu cümle yazmanın günümüze erişen hâlinde yer almamaktadır. Ancak 2695 nolu nüsha, yirminci varaktan itibaren hatime bölümüne kadar eksiktir.

görüşlerini benimsediği bilinir (Sarı-Zülfikar, 1992, 160-168). Bu ilmî yakınlık ve tek cilt olan yazmada önce *Mürşidü'l-libâs fî tercemei İspagorya* adlı kimya risalesinin, sonra *Firâsetnâme*'nin yer alması ikinci tercümenin de Paracelsus'a ait bir eser olarak gösterilmesine sebep olmuştur. Makelenin nüsha tavsifi bölümünde müellif/müellif gösterilenler hakkındaki detaylar anlatıldı. Tablo 1'de kaynaklarda müellif gösterilen âlimlerin isimleri yer almaktadır:

Tablo1:

3.2. Gevrekzâde Hâfız Hasan: Hayatı ve Eserleri

Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi (doğ. 1140/1727? ö.1216/1801) geleneksel Osmanlı hekimliğinin son temsilcisidir. Hâfızlık ve medrese eğitiminin ardından Tokatlı Mustafa ile onun damadı İsmâil ve Mehmed Emin Efendilerin yanında tıp tahsilini tamamlamış, III. Mustafa devrinde ordu hekimbaşılığına yükselmiştir. Katıldığı Rusya seferinden sonra etıbbâ-yi hâssa arasına giren Gevrekzâde, Abdülhamid döneminde 10 Rebülâhir 1200'de (10 Şubat 1786) sertabib oldu ancak III. Selim devrinde azledilerek Halep Mevleviyeti'nde vazifelendirildi (Uslu,1997, 316-317). Ali Haydar Bayat'ın hazırladığı Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılar Listesi'ne göre 33. Sırada olan Hâfız Hasan Efendi, 1786-1789 yılları arasında görev yapmıştır (Sarı, 1998, 162). Hekimbaşılıktan azli sonrasında eser üretmeye ağırlık veren Gevrekzâde çalışmalarının çoğunu III. Selim'e sunmuştur. Hâfız Hasan Efendi Halep'te 1213'te (1798) Edirne mollalığına, ardından Mekke-i Mükerrreme pâyesine yükseltilmiştir. Celvetiyye, Nakşibendiyye ve Bayramiyye tarikatlarına mensup olduğu bilinen Gevrekzâde Eyüp'te (Boyacı Sokak) Atâullah Mehmed Efendi hazîresinde medfundur (Uslu,1997, 317). Velud bir bilim adamı olan reîsületıbbâ Hâfız Hasan çeşitli konularda eserler¹³ kaleme almıştır. Yazar,

¹³1. *Netîcetü'l-fikriyye fî tedbiri velâdeti'l-bikriyye*, 2. *Risâle fî iskorbüt*, 3. *Dürre mensûriyye fî tercemeti'l-Mansûriyye*, 4. *Gâyetü'l-münthâ fî tedbiri'l-merdâ*. Eserin adı daha sonra istinsah hatası yüzünden *Gâyetü'l-münâ* (mennâ) şekline dönüşmüştür. Paracelsus'un (ö. 1541) tıbbî kimya ile ilgili eserinin Arapça tercüme ve şerhinin Türkçe çevirisidir. 5. *Micennetü't-tâün ve'l-vebâ*, 6. *Aslü'l-usûl terceme-i faslü'l-Fusûl*, 7. *Düstürü'l-amel fî tedbiri's-sıhha ve'l-ilel*, 8. *Zübdetü'l-kühliyye fî teşrihi'l-basariyye*, 9. *Risâletü'l-mûsikiyye mine'd-devâi'r-rûhâniyye*, 10. *Risâle-i Tıbbiyye*, 11. *Risâle-i Nikris*, 12. *Mürşidü'l-libâs fî tercemei İspagorya*. Paracelsus'un kitabından bazı pasajlar seçip Arapça'ya tercüme ederek ve aralarına ilâç yapımına dair yeni bilgiler serpiştirerek meydana getirdiği eserinin Türkçe çevirisidir 13. *Vekâyi'nâme*, 14. *Terceme-i Risâle-i Ledünniyye*, 15. *Terceme-i*

Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği başlıklı doktora tezinde (2011, 159), Gevrekzâde Hâfız Hasan'ı XVIII. yüzyılda tıp konusunda gerek Doğu gerekse de Batı'dan yaptıkları tercüme faaliyetleri ile tanınan Ömer b. Hasan Şifâî Bursevî, Mustafâ b. Mehmed b. Ahmed et-Tabîb, Bursalı Alî Münşî Efendi gibi öne çıkan isimler arasında saymış ve “Edebiyat Dışı Tercüme ve Şerhlerin Tasnifi” bölümünün 1063-1183 sayfaları arasında, Gevrekzâde'nin eserlerinin isimlerini ve nüsha bilgilerini sıralamıştır. Gevrekzâde'nin çeşitli konulardaki eserleri günümüzde tıbbın yanı sıra Türk dili ve edebiyatı, tarih, İslam tarihi ve sanatları gibi saha araştırmacılarınca incelenmiştir.

3.3. Eserin Çeşitli Kaynaklarda Yer Alışına Dair Kısa Bilgiler

Firâsetnâme'den bahseden literatür bilgileri eserin tercüme olduğu konusunda hemfikirdir. Ancak tevatürler, nüshalara düşülen notlar, referans gösterilen ilim adamlarının hataen müellif zannedilmesi, son bölümde Hekimbaşı'nın bizzat bu kitabın *Kânûnçe* şerhinin Türkçe çevirisi olduğunu söylemesi gibi sebepler bilgi karışıklığına sebep olmuştur. Hâfız Hasan Efendi'nin hem tercüme yaptığına hem de kendi telifine dair ifadeleri, tercümede hangi bölümün kimden-hangi kaynaktan alındığının yazılmaması ve kendi eklemelerinin, görüşlerinin nerede başlayıp nerede bittiğinin belirsizliği karışıklıkların çözümünü zorlaştırmaktadır.

Görebildiğimiz kaynaklarda esere, çoğunlukla *Firâsetnâme* ismi ile Arap edebiyatı; *Firâsetnâme* ve *Kıyâfetnâme* ismi ile Türkçe tercüme eserler bahsinde yer verilmiştir. Çelebioğlu (1998, 229), Gevrekzâde'nin *Kıyâfetnâme*'sinin İbn Sina'nın muasırı Ebû Sehl el-Mesîhî'nin *Firâsetnâme*'si olduğunu yazmayı referans göstererek kaydetmektedir. Eser, *Türk Edebiyatında Kıyâfetnâmeler*'de “Arapça kıyâfetnâmeler” başlığı altında, Ebû Sehl el-Mesîhî'nin *Firâsetnâme*'si olarak geçer (Çavuşoğlu, 2004, 40). *Kıyâfetnâme* eserinde Elbir (2018, 26-30), “Arap ve Fars edebiyatındaki firâsetnâmeler” başlığında Hâfız Hasan'a Gevrekzade künyesi ile

---

Menâkıbü'l-ârifîn, 16. Kendisine ait bir mecmuada (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. K. 434) yer alan çeşitli konulara dair yedi risâle, 17. *Firâsetnâme*. Bunlardan başka, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı 20 varaklık bir mecmuada çeşitli risâleleri istinsah eden Gevrekzâde'nin *Sırrü'l-esrâr* tercümesi, Mîrhând'dan çevirdiği *Kıssa-i Yûsuf*, *Kısas-ı Enbiyâ-i Benî İsrâîl* ve *Tahrîb-i Beytülmukaddes* adlı eserlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır (Uslu, 1997, 317-318). Gevrekzâde Hâfız Hasan'ın eserleri için Şentürk-Kartal, 2004, 410; Okuyucu vd., 2011, 105 eserlerin ayrıntılı tanımları için ise Turabi, 2015, 45-87'ye bakılabilir.

Gevrekzâde ve eserleriyle ilgili bilgi içeren kaynaklar ve eserleri üzerinde yapılan çalışmaları Bayram (2019, 5-6), kronolojik olarak sıralamıştır. Bu kaynaklardan sonra yapılan yayın Gülistan Sincar tarafından 2023'te bitirilen “*Hekimbaşı Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi'nin hayatı ve Risale-i Nikrîsiyye adlı eserinin değerlendirilmesi ve transkripsiyonu*” adlı yüksek lisans tezidir. Sincar (2023, 28-29), tezinde baştabibin ailesi, künyesi, kendisini ismini kaydediş şekilleri hakkında bilgiler vermiştir. Hekimbaşı, incelediğimiz tercümede kendisini “Gevrekzâde'nin oğlu Hâfız Hasan” olarak tanıtır.

Tan (2016, 66), yazar için kullanılan künye varyantlarını Kürek-zâde, Garsunizâde, Kürk-zâde veya Körükzâde, Gürkzâde şeklinde sıraladıktan sonra müellifin *Mürşid-i Libas fi-Tercüme-i İspagorya* eserinde kendi ismini Gevrekzâde olarak hareketlenmesinin bu belirsizliği çözdüğü tespitinde bulunur. Sayılanlardan farklı olarak Gevrekzâde okuyuşuna (Kurnaz ve Tatçı, 2009, 213; Elbir, 2018, 26-30; Sarıççek, 2014, 43-49)'da rastlanıldı.

yer vermiş, Çavuşoğlu ile aynı bilgiyi tekrarlamış, “Türkçe firâsetnâmeler” kısmında eseri *Firâset* adlı tercüme şeklinde kayıt etmiştir.

Sarıçiçek (2014, 43-49), *Risâle-i Kiyâset-i Firâset/ İlm-i Firâset Yüzler Hâli Söyler*'in “Arap Edebiyatında Firâsetnâmeler” başlığının ilk maddesinde İslam dünyasında bu alandaki ilk eserin İmam Şâfiî'ye (150-204/767-819) ait olduğu rivayet edilen ve günümüze ulaşamayan *el-Kafâ* olduğunu, Gevrekzâde Hâfız Hasan'ın bu eseri çevirdiğinin söylendiğini Yerdelen'den aktarmıştır. Aynı başlığın altıncı maddesinde ise Gevrekzâde'nin kıyâfetnâmesinde bildirdiğine göre Ebû Sehl'in elde nüshası olmayan Arapça bir firâsetnâmesi olduğunu belirtmiştir. Ardından, “Türk Edebiyatında Firâsetnâmeler” başlığında Aristo'nun Büyük İskender için yazdığı ve sonradan Arapçaya tercüme edilen *Te'sisü's-siyâse fi tedbîri'r-riyâse* adlı eserin dördüncü makalesini Hâfız Hasan'ın *Sırru'l-esrâr*¹⁴ın tercümesi olduğunu *Osmanlı Müellifleri* referansı ile kaydetmiştir. Bu çeviri için aynı malumat *Gevrekzâde Müzikle Tedavi ve Amasya Darüşşifâ Örneği*'nde Hâfız Hasan'ın henüz bulunmayan eserleri kısmında verilmiştir (Turabi, 2015, 87). Yazar (2011, 1183) da bu eserin nüshasına ulaşamadığını bildirmiştir. Turabi (2015, 72-74) Hekimbaşı'nın diğer eserleri bahsinde *Firâsetnâme* ve nüshalarını ayrıntıları ile tanıtmış, detaylarını müellif ve nüsha tavsifi kısmında açıkladığımız üzere, Paraselus ve İmam Şâfiî'nin müellif gösterilmesinin araştırmacıları yanılttığını ifade etmiş, yazmalardan referansla konuya açıklık getirmiştir.

Tez çalışmaları ile Gevrekzâde'nin farklı eserlerini günümüze taşıyan Sincar (2023, 38) ve Tan (2016, 94) müellifin diğer eserleri bölümünde *Firâsetnâme*'den Paracelsus'un tercümesi şeklinde bahsederek sertabibin kendi söylemine istinaden kitabın Tabibzade Hasan Efendi'nin *Kânûnçe* şerhi olduğunu belirtmişlerdir.

Makalenin amacı Gevrekzâde'nin tercümesini tanıtmak olduğundan, yazının sınırlarını aşmamak için Türk edebiyatında firâsetnâme/kıyâfetnâme literatürü ve mevcut eserlerin muhteva açısından kıyaslanmasına¹⁵ yer verilmemiştir.

3.4. Eserin Nüshaları

Eserin tespit edebildiğimiz iki nüshası vardır. Nüshaların ilki İstanbul Üniversitesi yazmalar bölümünde nr. 7085 nolu¹⁶ “Firaşnâme: Mürşidü'l-elibba fi

¹⁴ İSAM veri tabanındaki kayıtdan Süleymaniye Kütüphanesi, Hazret-i Nasuhi Dergâhi Yazmaları bölümünde Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi'ye atfedilen 00287-008 nolu “*Tercüme-i Sırru'l-esrâr*” adlı yazmaya ulaşıldı. Yazmanın 59b-60a varaklarından özetle, Galata kadısı Aziz İbrahim bin Yusuf el-Mevlevi H.1133 senesinde sadrazamın meclisinde Aristoteles'in, Büyük İskender'e yazdığı Yunanca öğüt mektuplarından övgü ile bahseder. Sohbet esnasında İskender'in zaferlerine vesile olan bu kıymetli kitabın Abbasi Halifelerinin yedincisi Me'mun bin Reşid'in isteği üzerine, *Sırru'l-esrâr* adıyla Arapçaya çevrildiği dönemin sadrazamına anlatır. Sadrazam merak ile eserin Türkçe tercümesini sorduğunda kendisinin bu işe giriştiğini söyler. Bahsedilen tercümenin Gevrekzâde'nin olmadığı görülmekle birlikte ona ait olduğu söylenen *Sırru'l-esrâr*'a taranılan kütüphane kayıtlarında rastlanılmadı. Yazma için bakınız: <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/533720>

¹⁵ Literatür için bk. Sarıçiçek, 2014, 45-50, ve Gürbüz, 2016, 30-32. Firâsetnâme ve kıyâfetnâmelerde organların üzerine yüklenen anlamların mukayeseli tablosu için bk. Gürbüz, 2016, 130-186.

¹⁶ <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty07085.pdf>

tercemeti İspağraba” olarak kayıtlıdır. Tek ciltte yer alan kimya risalesinden sonra gelen eser “Fırâsetnâme” olarak isimlendirilir. Toplam 31 varaktır.

Eserin ilk cümlesi: Bismi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm

“El-ḥamdü'lîllâhi rabbi'l-âlemîn ve'l-âķibetü li'l-muṭṭakîn ve's-şâlatu ve's-selâmu 'alâ ḥayri ḥalkıhi Muḥammedin ve 'alâ âlihi ve aşḫâbihi ve etbâ'ihî küllühüm ecma'in. Ammâ ba'd, ma'lûm-ı sa'âdet mersûm buyurula ki bundan aķdem zıkr olunan maķâlâtda vücûd-i insâniyyede pezîrâ-yı zuhûr bulan 'ilel ü emrâziñ teşḫişi nabz ve ķarûra ve taķrîr-i 'ilel ile müstebân olduğı zıkr u beyân olunup ve edille-i selâşeniñ dağı her birisi nice şurûṭ u ķuyûd taḫtında münderic ve berâhîn-i müt'e-addideye mündemic ve her biriniñ âḫirine delâlâti müeyyed olduğı gibi bir şüret-i saḫta ya'ni beşereden dağı aḫlâṭ-ı erba'anıñ keşret ve ķilletinden nâşi nazar u ķiyâs u fırâsetle ma'lûm olur ki...”(Gevrekzâde, İÛ YE, 7085, 1b; Gevrekzâde, İÛ YE, 2695,1b).

Eserin sonu :

“...faķîr-i pür-taķsîr zâde-i Gevrek-zâde Hâfîz Ḥasan maḫlaşları dağı risâle-i merķûmuñ ḳabâ-yı tâzesin zebân-ı Tûrkiye tercüme ve ol lisân-ı 'âvâm üzere iksâ ile ârâyiş-i ḫilâ'-i yevmiye eşvâbiyla derpûş-ı 'âvâm-fürûş idüp ve kütüb-i ṭayyibe müṭâla'âsına heves-kâr olan zevât-ı kirâm ḫîn-i müṭâla'âlarında vâķı'a olan hefevât u ķuşûr u kûsûri zeyl-i 'afv ile rû-pûş ve noķşân ta'biriñ tekmîl-i dil-pezir ile ferâmûş buyurmayup taşḫiḫ ve imlâ buyurulmaķ her vecihle mütemennâdir. Vallâhu yeķûlulḫaķķ ve huve yehdissebîl mine'l-mevlâ ve ni'me'l-vekîl ve hüve ḫasbuhû”(Gevrekzâde, İÛ YE, 7085, 31a-31b ; Gevrekzâde, İÛ YE, 2695, 20a-20b).

Müstensihi ve İstinsah Tarihi: Nazifzâde Ahmed Hâmid H.1241 (Rebiülahir) 1825 (Kasım-Aralık)

Nüshayla İlgili Açıklamalar

Nüsha tam, talik hatlı, 23 satırlı ve reddadelidir. Kızılkahve deri ciltli eserin iç yüzünde serpme ebru vardır. Hatai motifli serlevhanın bulunduğu varak çift, kalan kısım hatime dâhil tek çizgi ile cetvellidir. Bağlaçlar, iktibas edilen ayet ve hadisler, bölümlerdeki sıralandırma ifadeleri ve cetvel çizgileri kırmızı mürekkeplidir. Dış ölçüleri 215x125 mm., iç ölçüleri 155x63mm'dir.

Nüshanın fihristinde ism-i kitab “*Mürşidü'l-elbâb İsbagorya*”, çalışılan bölüm için yazmanın 4a varağında “Fırâsetnâme-i lâzıme tabîb Beraklisus tercüme-i reisü'l-etibbâ-i sultânî Gevrekzâde es-seyyid Hâfîz Hasan Efendi cem'an aded-i varak 31” ve 22b'deki derkenarda “Ragîb Bey merhumdan mervi bir ganem küreği hikâyesi vardır, 22” yazılmıştır.

Eserin iki farklı kalemle rakamlandırılması¹⁷ literatürde verilen sayfa bilgilerinde karışıklığa neden olmuştur. Kurşun kalemle sonradan yapıldığını düşündüğümüz rakamlandırma ve siyah mürekkepli rakamlar arasında 5 varak fark bulunmaktadır. Kurşun kalemlili numara ile kimya risalesi 6-110, siyah mürekkepli

¹⁷ Nüshanın iki farklı kalemle rakamlandırılması bk. Ekler I

hâli ile 1-106 arasında yer alır. Kurşun kalemle rakamlandırılan 111-112. varaklar boş bırakılarak, *Firâsetnâme* 113a yüzünde “Tercemetü Peraklisus Firâsetnâme li-Gevrekzâde” şeklinde başlıklandırılmış ve 114-143. varaklar arasında yer almıştır. Siyah mürekkeple ise 1-31.varaklar arasındadır. Ferağ kaydının altında “Aded-i evrak-ı celb-i kimyevi 106, Aded-i evrak-ı Firâsetnâme 31, Aded-i evrak-ı fihrist 3” olmak üzere toplam 140 varak açıklaması ile toplama işlemi yapılmıştır. 2 vikâye yaprağı toplamaya dâhil edilmemiştir. Nüsha için F kısaltması kullanıldı.

İkinci nüsha¹⁸ İstanbul Üniversitesi Yazmalar bölümünde TY 2695 olarak kayıtlıdır. Kütüphane fişinde ve eserin başlığında “*Kıyâfetnâme*” olarak adlandırılmıştır. Toplamda 20 varak olan bu nüshaya ait tespitimiz nüshanın diğerinden 10 varak eksik olduğudur. Yazmalar daha kalın hatlı 7085’in bir varak önde gitmesi ile birbirini takip ederler. 2695 nolu yazma varak 19b 20. satırda diğerinden kopar. Bu varağın b ve a bölümlerinin orta kısmında, yukarıdan aşağıya kadar uzanan, yazmanın diğer varaklarında olmayan, tamir emaresine benzeyen kahverengi bir birleştirme izi vardır. 7085 nolu nüsha 21a’dan-31a 5.satıra kadar unic olarak devam eder. 2695, 20a’da diğeri ile birleşir; 20b’de nüsha biter. Nüshanın ilk 20 varağında sol üst köşede rakam bulunmakta iken son varakta rakam yoktur. Esere muhtevasına istinaden *Kıyâfetnâme* ismi verildiği göz önüne alındığında, yazmanın tahrife uğrama ihtimali akla gelmektedir. Zira şu an nüshada kıyâfetnâme içeren bölüm bulunmamaktadır. Bahsedilen kopma istinsaktan sonraki bir zamanda meydana gelmiş olmalıdır. Eser elektronik ortamdan temin edildi, fiziken görülemedi.

Yazma 23 satırlı, nefis talik hatlı, çift cetvelle çerçevesi, hatai motifli serlevhalı ve rekabe kayıtlıdır. Dış ölçü 224x153 mm, iç ölçü 172x75 mm’dir. Abdülhak Molla (1786-1854)’nın ve müstensihin temellük kayıtları vr.1a’da bulunur. Nüshanın 1b varağındaki derkenarda Gevrekzâde’den naklen, firâsetten bir önceki risalenin tabip Beraklisus-ı Cermânîye ait tıp konulu bir eser olduğu ve mezkur risalenin içeriği hakkında açıklamalar almaktadır. 4a’da musiki aleti/keman ile ilgili bir derkenar vardır, bu notta Gevrekzâde’den nakille, koyun ve kurt bağırışından yapılan tellerin ses özellikleri kıyaslanmıştır.

Nüsha, başlangıcı ve sonu anlamı değiştirmeyen az sayıda edisyon kritik farklılıkları ile 7085 ile aynıdır. Her iki nüshada “ammâ, eğer, dahi, imdi, kezâlik, lâkin, meğer, meselâ, pes, vakta ki, ve kezâlik, zira” gibi bağlaç ve edatlar, bazı özel isimler ve kaide rakamları çoğunlukla kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 2695 nolu nüshanın özellikle ilk varaklarında, bahsedilen sürh unsurların yeşil mürekkeple de kaleme alındığı dikkati çekmiştir. Nüshada imla özelliği olarak dahi, ahlâk, huruc, ahlâk, hilkat, husus, vb. kelimelerin ħ yerine h harfi ile yazıldığı görülmüştür. Nüsha için İ kısaltması kullanıldı.

Müstensihi ve İstinsah Tarihi: Şerifzade Hafidi Mehmed Emin El-Hasbi Cemaziyelahir 1237 H. (22-23 Şubat) 1822. Yazmanın sonunda:

¹⁸ <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty02695.pdf>

Hudâ urâ vehişti-i 'ālî merātib/ Ki h`ande-i fātiha ber haqq-ı kâtib, “Allâh katip hakkı için fatiha okuyana yüce mertebeler versin.” anlamına gelen beyit yer almaktadır.

3.5. Eserin Üslup ve Dil Özellikleri:

Sertabib-i Hassa Hâfız Hasan, amacının eseri Türkçeye kazandırarak sırası ile önce hekimlere, konu ile ilgilenenlere, Arapça bilmeyen daha geniş kitlelere ve halka ulaşmak olduğunu söylemektedir. Ancak tercümenin dili sade değildir. Tercümenin tıp konulu olması ve bilimsel bir nitelik taşıması Arapça kelimeler, kavramlar ve terkiplerin yoğun kullanılmasına neden olmuştur. Teorik bilgi ve kaidelerin anlatıldığı bu kısımlarda dil tabii şekilde ağırlaşmaktadır. Yüklem, satırlarca süren cümle ya da birbirine bağlı cümlecikleri bağlamasından dolayı bu yapıları anlamlandırmak ve Türkiye Türkçesine çevirmek zorlaşır. Gevrekzâde'nin çeviride muhtevaya göre süslü nesri kullandığı da görülmüştür. Kaidelerin anlatıldığı bölümlerde bilim dili olan Arapça kelimeler baskındır. Farsçaya, ek düzeyinde ve daha az sayıda kelimelerle rastlanmaktadır. Hâfız Hasan Efendi'nin Farsçayı en çok kullandığı bölüm hatime kısmıdır, Reisületibba istediği zaman dili süsleme yeteneğini sergilemektedir. Bahsedilen kısımlardaki sanatlı ve süslü söyleyişin, Farsça betimleme ve tamlamaların kullanımına dair örnek cümle aşağıda, günümüz Türkçesiyle anlatımı ise dipnottadır:¹⁹

“...kitâb-ı tıbbiyeden Kânünçe şârihi Tabîb-zâde Hasan Efendi rahimehullâhi şerh eylediği Kânünçesinde zikr u beyânına taşaddî buyurup lakin şârih-i merhûm tahtîr eylediği şerhi lisân-ı 'Arabiyye üzere beyân idüp ahâlî-i merzbum-ı Rûm 'inde zebânzed olmayup olursa dahi ol fenniñ erbâbı ve 'Arabiyyât ile imrâr-ı vaqt idenler için zâhir olduğı için fevâid-i 'âm olup nazar eyleyen erbâb-ı isti' dâda mazmûnu zâhir ve âşikâr olmak için fakîr-i pür-taksîr zâde-i Gevrek-zâde Hâfız Hasan mahtaşları dahi risâle-i merkûmuñ kabâ-yı tâzesin zebân-ı Türkiye tercüme ve ol lisân-ı 'âvâm üzere iksâ ile ârâyiş-i hilâ'-i yevmiye eşvâbıyla derpüş-ı 'âvâm-fürüş idüp ve kütüb-i tıbbiye mü'tâla'asına heves-kâr olan zevât-ı kirâm hîn-i mü'tâla'alarında vâkı'a olan hefevât u kuşur u küsürü zeyl-i 'afv ile rû-püş ve nokşân ta'birin tekmîl-i dil-pezir ile ferâmüş buyurmayup taşhîh ve imlâ buyurulmak her vecihle mütemennâdır.” (Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 31a-31b ; Gevrekzâde, İÜ YE, 2695, 20a-20b).

Anekdotlar ve kıyâfetnâme kısmındaki organ açıklamaları ise diğer bölümlere göre daha basit, anlaşılır bir üslupla ve kısa cümleler iledir.²⁰ Bu yedi

¹⁹ Tıp kitaplarından *Kânünçe*'yi Tabîb-zade Hasan Efendi -Allah ona rahmet eylesin- dile getirip açıklayarak şerh etti. Ancak merhum şârih, kaleme aldığı şerhi Arap diliyle açıkladı. (Ancak Arapça) Anadolu insanları arasında konuşulmadığından, konuşulsa bile o ilmin erbabı ve vaktini Arapça ile geçirenler için anlaşılır olduğundan umuma faydalı olup (eseri) okuyacak istidat sahiplerine mazmunu açık ve anlaşılır olsun diye Gevrekzâde'nin oğlu mahlasıyla (bilinen) fakir ve çok kusurlu Hâfız Hasan bahsedilen risalenin taze (kumaşını/kaftanını) Türk diline tercüme (edip) herkesin (anlayabileceği) dile (halka satılabilecek uygun bir tarzda) günlük süslü bir kaftan elbise (gibi) giydirdi. Ve tıp kitaplarını incelemeye hevesli olan kıymetli kimselerin, araştırmaları esnasında (bu tercümede) gördükleri yanlışlar, hatalar ve eksiklikleri affedip eklemesi, örtülü kalan ve noksan ifadeleri (de) unutmuyarak gönle hoş gelen bir tamamlama ile düzeltmesi ve yazması her bakımdan temenni edilir.

²⁰ “...işbu fenniñ cümlesi kuvve-i bâşıra ve şiddet-i kuvvet-i hâfızadan neş'et ider bir keyfiyyetdir ve işbu fenniñ aşhâb-ı mümâresesi naql ve rivâyet olunur ki bu ketf huşuşuna kavm-i Tatarın ziyâdesiyle

anekdot²¹ 1. Seçkin bir hükümdarın İklimun'un firâset ilmindeki maharetini duyup onun ilmını imtihan etmek kastıyla güvenilir bir adamı aracılığı ile resmini göndermesi üzerine İklimun'un resimdeki hiç tanımadığı kişinin kusurlarını sayması, 2. Bokrat'ın kimliğini gizleyerek İklimun'a tasvirini göndermesi, üstatları Bokrat'ın ahlâkına dair bazı kötü hallerin dile getirmesine sinirlenen talebelerin İklimun'a saldırmaya kalkması üzerine Bokrat'ın hakkındaki analizi doğrulaması, 3. İz ilmına vakıf olan Arap kavminden bir adamın beraberindekilere, çölde kaçmaya çalışan bir tavşanın gebe olduğunu ispatlama hikâyesi, 4. İki kabilenin muharebesi esnasında ticaret için orada bulunan ve hasım kabileden olduğu zannı ile diğer kabilenin esir aldığı adamın kaçıp, toprağı koklayarak vatanına dönebilmesi, 5. Fahreddin Râzi'den nakille kafilesini kaybeden adamın devesi sayesinde çölden kurtuluşu, 6. İlm-i ketfe dair Tatar kalğasının karısının namusuna taalluk eden bir durumu yanlış anlamasından ötürü katil olmaktan son anda döndürülmesinin öyküsü, 7. Mehdi Han, Ragıp Paşa ve ilm-i ketfi bilen bir gencin hesabı karıştırılan para miktarına dair anısıdır. Bu tahkiye unsurlarının akıcı anlatımı bilimsel bir eser olan tercümei renklendirmiştir.

Gevrekzâde, çoğunluğu Arapça olan yabancı dillere ait kelimeleri izah etmek için zaman zaman bu sözcüklerin Türkçelerine yer vermiş, konuları açıklamak için “ammâ, eğer, dahi, imdi, kezâlik, lâkin, meğer, yani” vb. bağlaç ve edatları sık kullanılmıştır. Aşağıdaki metinde üstte sıralanan unsurlar unsurlar bold Arapça kelimelerin Türkçe açıklaması örneği ise italik yazı stili ile verildi. Metnin diliçi çevirisi²² dipnottadır.

---

mahâretleri olup hikâyet zıkr olduğu gibi derün-ı suşürda beyân olunan şurûta ri'âyet itmeleri kâ'ide-i mer'ileri olduğu ma'lûm olmuşdu. Şoñralarda fenniñ erbâbı olanlar tedâvül-i eyyâm ve tekerrür-i 'amel ile meleke gelüp ol rûtbeye resîde olurlar ki bilâ-şurût her ne vakitte olursa olsun ketfe nazarlari ta'alluk eylediği gibi olacak umür-ı haberiyyelerine dañi ahkâm virüp ve vâkı'a muţâbik istihrâc iderler. Hatta bu fenniñ aşhâbından rivâyet olunur ki Tatar Hânıñ biri kalğası ile ta'am iderken meydâna kuzu kebâbı gelüp meger kalğa ketf fenninde mahâreti olmağla kuzunuñ küregini ahz idüp ve kendi hânesine nazâr eyledikde 'avratınıñ gö[g]sü üstünde bir erkek görüp derhâl ta'amı terk idüp hâne tarafına rû-berâh olduğda meger Hân dañi ol fenni hûb bilüp kalğaniñ böyle telâş ile ta'ândan kalğatğından ta'accüb ile ketf-i mezbûru alup nazâr eyledikde gülüp 'şu kalğayı çeviriñ 'avratınıñ gögsünde bir erkek görmekle katl itmege gitdi amnâ yanında beşik var anı 'acele ile fehm itmediginden gâlaţ fehm eylemiş. Şimdi dünyâya bir erkek evlâdı gelmiş, hâţunuñ gögsünde olan oldur.' didükde nef's'ül-emr kalğayı çevirüp ve hânesine adam gönderdikde fi'l-vâki' bir erkek evlâdı dünyâya geldigini haber virdikde kalğa Hân'a du'â idüp 'beni bir 'avrat şâhibi buyurduñ yoğsa hemân vardığım gibi bilâ emân katl iderdim.' diyü çok şükr ve senâ eylemiş diyü nakl iderler.” (Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 22a-22b).

²¹ Metindeki anektod ve hikâyelerin bulunduğu varaklar sırası ile verildi. 7085 nolu nüsha F, 2695 nolu nüsha ise İ harfi ile gösterildi.

1.(İ7 b st.22- İ8b st.3 / F7b st7-F8a st.12), 2 (İ8b st4-İ9a st.14/ F8a st13- F 9a st.14) 3.(İ17b st. 9- İ17b st.22/ F18a st.12- F18a st.22) 4.(İ18a sç17- i18b st.23/ F19a st 4-F19b st 14) 5.(İ19a st12- İ19b st. 8/ F20a st.6-F20b st.6) 6.(F22a st 16- F22b st. 8) 7. (F22b st.9- F24a st.19). Birinci ve ikinci kıssa üçüncü kaide içerisinde, diğerleri onuncu kaideden sonra anlatıldı.

²² “Bu da bilindi ise insan vücudundaki baştan ayağa varıncaya kadar bütün azalar için firâsetten çıkarılan tüm hükümleri de birer birer anlatıp açıklayalım. Bu hükümlerin her biri bir delile bağlı olduğundan tecrübe ve araştırmalar kapsamında imkânımız doğrultusunda diyebiliriz ki eğer saç leyyin yani yumuşak olursa korkaklığa, sert ise cesarete delildir. İlki yani saçın yumuşak olması mizacın soğuk ve nemli ikincisi yani sert olması mizacın sıcak ve kuru olduğuna delalet eder. Hâkim Galen der ki 'insan bedeninde başın küçük olması zihin kuvvetinin zayıflığını gösterir ama genellikle

“... ‘bu **daḥi** ma’lûm olduysa bundan sonra ḥâşşaten firâsetden me’ḥûz olan aḥkâm-ı küllîyi **daḥi** ‘uzv-be’uzv başdan ayağa varınca vücûd-ı insâniyyeden her birini birer birer zıkr ü beyân idelim ‘ale’s-sebil-i’l-ımkân birer ‘illet taḥtında olduğu ecilden bu ḥuşûşda tecrübe ve taḥkîk zımnında diriz ki re’s-i âdemiyede mevcûd olan şa’r eger *leyyin ya’nî yumuşak olursa* cebânete delîl olup **eger** ḥuşûnet üzre olursa şecâ’ate delîldir. İmdi evvelki **ya’nî** şa’rîñ leyyineti mizâcîñ burûdet ve ruḥûbetine delâlet idüb ikinci ya’nî ḥaşin olması mizâcîñ ḥarâret ve yubûsetine delâlet eder. “**Hakîm Calinus** dirler ki beden-i âdemiyede başñ küçük olması kuvvet-i dimâğiyeniñ za’fına delâlet eyleyüp **ammâ** ekşer baş böyle küçük iken anîñ ile berâber şekline redâet olup **ya’nî** sâ’ir âdemilerin başları gibi intizâm üzre olmazsa gâyetle redâet olmağla işbu şürette olan nev’-i âdemî mübâlağa lecûc u cebân ve umûrunda müteḥayyir olurlar. **Ammâ** eger başñ kiber olup ve anîñ ile berâber boynu daḥi gâliż ve şadıri vâsî’ ve *şulbu ya’nî arḳası* ve oğurgası kuvvetli olursa bu mişillü kimseler nihâyet cûd u cevdet u saḥâvet üzre olup **ammâ** eger başı büyük olup da sâir mezkûr olanlar mevcûde olmaz ise ol vaktde kuvvet-i muşavvireniñ taşvîrine delâlet itmeyüp belki bedende olan mevâd-ı faziliyyeniñ keşretine delâlet ider. **Pes** bu mişillü hey’etde olan kimseler bedenlerinde envâ’-ı evcâ’ ve nüzulât şâhibi **ya’nî** bu ‘illelere mübtelâ-i seri’ olurlar **ammâ** başñ küçüklüğü ve boyuñ raḳîk olup ve şadıriñ ziyâk ve şulbûñ za’if olmağlığı umûruñ her nev’inde za’f üzre olmasına delâlet ider.’ dediler.” (Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 24a-24b).

Gevrekzâde’nin bâb rakamları Arapçadır; kaide/bablar içindeki bölüm rakamları ise Türkçedir. Tercümede bir örneği üstteki metinde geçen özel isimler, kaide rakamları ve bağlaç vb. unsurlar kırmızı mürekkeple yazılmıştır:

“...**el-kâidetü’s-sânî** imdi on kâ’ideden ikincisi aḥvâl-i beden-i insâniyyeden me’ḥûz olan infî’âlât-ı maḥşûşa olup ol daḥi iki nev’ üzere teferru’ idüp **aḥadühümâ...**” (Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 6a-6b ; Gevrekzâde, İÜ YE, 2695, 6b).

“...**ve şâlişuhâ** beş vechiñ üçüncüsü şol ağaçların dal ve budağı üzerine çıkmak ile kendüsini dağlar üzerine ilkâ edüp ba’dehu bunları ḥayâlinde taşavvur eylerse elbette vuḳûi netîce-pezir olur. **Ve râbiuha** beş vechiñ dördüncüsü taḥkîkan şol kimesneler ki ḥamîz ekl eyleyen kimseleri gördükde la-maḥâl ol görenin dişleri kamaşup ağzı şulanur ve kezâlik göz ağırlı kimesneyi gördükde te’emmül iderse la-maḥâle ol fikr-i te’emmül kendiniñ gözüne te’sîr idüp göz ağırır.” (Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 5a; Gevrekzâde, İÜ YE, 2695,5a).

Tercümede arkaik kelime veya atasözü, deyim gibi söz varlığı bulunamadı. Anlama kolaylığı için noktalama işaretleri tarafımızca eklendi.

---

başın böyle küçük olmasıyla birlikte şeklinde bozukluk da olup yani diğer insanların başları gibi düzgün olmayanlar çok alçaktır. Bu görünüşte olan insanlar son derece inatçı, ödle ve işlerinde kararsızdırlar. Kafanın büyük olması ile birlikte boynu kalın göğsü geniş, sulbü yani arka ve omurgası kuvvetli kişiler son derece cömert, iyi ve eliaçktır. Ancak başın büyük olması (yla beraber) sayılan diğer vasıflar (kişide) yoksa zihnin kuvvetli olduğu söylenilemez. (Bu durum) belki bedendeki fazilet unsurlarının çokluğunu gösterir. Buna benzer görünüşte olanlar çeşitli ağırlara, sancılara ve bedenden gelen akıntılara, nezlelere (benzer) hastalıklara çok yakalanırlar. Ama başın küçüklüğü, boyunun inceliği, göğsün dar ve arkanın, omurganın zayıf olması kişinin her işinde zayıf ve güçsüz olmasına delalet eder.’ dediler.”

3.6. Eser ve İçeriği

İlk cümlelerde, nüshanın bundan önceki bölümünde anlatıldığı üzere hastalıkların teşhisi için nabız, idrar ve hastalığın beyanı -edille-i selase- olarak adlandırılan üç delile dayandırıldığı, bu üç delilin de belirli şartları içerdiği, herbir şartın diğerini doğruladığı anlatılmıştır. Ahlat-ı erbaanın azlığı ve fazlalığından oluşan hastalıkların teori, kıyas ve firâset ile anlaşılabilceği dört humordan örnekler vererek açıklanır. Özetle kan fazlalığının başta ağırlığa, vücut sinirlerinin çekilerek gerilmesine; balgam fazlalığının deride ziyadesi ile beyazlaşma, bedende gevşeklik, ağızda rutubete, deride yumuşaklığa ve soğukluğa neden olduğu, bir diğer humor olan safra fazlalığında deride sarılık, gözde fazlaca beyazlaşma, ağızda acılık, dilde sertlik, bedende kuruluk ve şiddetli susuzluk, iştah azlığı görüldüğü ve mide bulantısı-kusmanın devam etmesinden dolayı vücutta titremeye yol açtığı söylenir. Son sırada yer alan sevda yani albumin fazlalığının insan bedenindeki sonuçları kuruluk, kanın koyulaşmasından doğan düşünce bozukluğu, zihin gücünün azalmasından kaynaklı hayal kuvvetinin bozulup vesvesenin artmasıdır. Bu humorun fazlalığında mide girişinin zehirlenmesi sebebiyle açlık olmamasına rağmen iştah aşırılığına bağlı idrar rengi siyahlaştığı bildirilir. Ahlat-ı erbaa unsurlarındaki bozuklukların asli fitrata etkisiyle bedende görülen değişikliklerin özetlendiği, firâsetin bu etkileri anlamaya yönelik teorik ilmin bir şubesi olduğu anlatılır. Ardından Gevrekzâde, firâsetin önemine değinerek insan bedeninin şekil ve şemailini, davranışlarını, eylemlerini kıyâset ve firâsetle anlamının imkânını; mizacın fark edilip anlaşılması için âlimlerin tecrübe ile çok sayıda kitabı insanlığa hediye ettiklerini beyan eder.

Konunun devamında sebep-i telif niteliği taşıyan, tercümenin gerekliliğini ön plana çıkaran cümleler yer almaktadır. Gevrekzâde Hasan Efendi'nin firâseti amaç, yöntem, tanım, kapsam açısından ele aldığı görülür. Ona göre hekimlerin, insan vücudunu koruma ve tedavi için çeşitli delilleri öğrendikleri gibi ilm-i firâseti de öğrenmeleri gereklidir. Kendisi bu amaçla, zamanına ve konu ile ilgilenenlere faydalı bir eser bırakmak istemiştir. “Bir kısmını özetleme, bir kısmını ise yazıp düzenleme” ifadesinden eserin tercüme-telif şeklinde oluşturulduğu anlaşılır. Firâsetin kapsamı insan vücudunun görünüşleri, şekilleri, renkleri, sözleri, eylemleri, ahlâkı, erdemleri ve rezilliklerinin tamamının incelenmesidir. Yukarıda izah edilen insanın hâllerinin bilinmesine avcılık becerisi de denir. Bu tanımdan sonra firâsetin öneminin açıklandığı; konunun ayetler, hadis ve sufi görüşü gibi dinî unsurlarla²³ desteklendiği ilgili bölüm gelmektedir:

²³ “...avcılık sanatı da denir. Allahu Teala yüce kitabı Kuran-ı Kerim’de bu konuya işaret edip, doğruluğunu “işte bunda ibret alacak olanlar için dersler vardır” (Hicr 15/75) ayet-i kerimesi ile tasdik etmiştir. (O) başka bir ayette “kendilerini simalarından tanırsın” (Bakara 2/273) buyurarak yine Kuran-ı Kerim’de “kuşkusuz konuşma tarzlarından sen onları bileceksin” (Muhammed 47/30) demiştir. Kezâ Allah Subhanehu ve Teala Hazretleri (Kuran-ı Kerim’in) farklı bir yerinde de “rabbinden gelen bir şahit izliyor” (Hüd 11/17) ayeti ile (firâseti) tekit edip açıklamıştır. Allah’ın salat ve selâmı onun üzerine olsun, peygamberlerin en kıymetlisi hürmete lâyık olan nebi (Muhammed Mustafa) Hazretleri de bu kutlu hadisinde “eğer Allah’ın hükmü olmasaydı, hilekârlık yapan insanların cezası belliydi/ortadaydı” buyurmuşlardır. Yine sufi âlimlerin bazıları da “zan, evrilip çevrilen kalpten meydana gelir; feraset ise Allah’ın nurundandır” demişlerdir. İşte firâset sözünün açıklaması bu sözden türemiş ve alınmıştır. Yani at, yırtıcı hayvanlar ve koyunda var olan feraset ile

“...şınâ‘ at-ı şayyâdile ta‘ birini idüp nitekim bu huşûşa Haq Te‘âlâ kelâm-ı kadîm ve Qur‘ân-ı Kerîminde tenbîh ve işâret buyurup ve şıdkını işbu âyet-i kerîme ile taşdik buyururlar ki kavluhu te‘âlâ *inne fi zâlike âyâtin lil mutevessimîn* ve bir yerde daği kavluhu te‘âlâ *ta‘rifuhum bisîmâhum* buyurup ve kezâlik cenâb-ı subhânehu ve te‘âlâ bir mağall-i Qur‘âniyyede daği ve *le ta‘rifennehum fi lahnil kavl* buyurup ve kezâlik bir mevki‘de daği kavluhu te‘âlâ ve *yetluhu şâhidun minhu* kavlı-ı şerîfi ile te‘kîd ve izâh buyurmuşlardır. Ve kezâlik Hazret-i resûl-i ekrem ve nebıyyi muhterem şallallâhu ‘aleyhi vesellem cenâbları daği işbu hadîş-i sa‘âdeti bu şüretde buyurdular *ki fi mutelâ‘ ibeyn inne emrahumâ lebeyyinun levlâ mâ hukmullâh* el-hadîş buyurmuşlardır ve kezâlik ‘ulemâ-yı şüfiyyeniñ ba‘zıları daği bu şüret üzerine buyurmuşlardır ki kavluhu ez‘-zannu yahşulu bi taqlîbi‘l- kalbi ve‘l-ferâsetu bi-nür‘i-l-rabbi işbu kavlı-ı firâset me‘âlî bu kelâmdan iştikâk u ihtilâs buyurup ya‘nî feres ve seb‘ ve şat bunlarda vâkı‘ olan firâset u fehm meşelâ fersiñ dost ve düşmeni fark ve yırtıcı hayvânâtı hayvânât-ı sâ‘iriñ fehm u tereffüsü ve şatñ ya‘nî koyunuñ kurdu bilüp fark u iz‘ân etmesi bundan degildir.”(Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 3b-4a; Gevrekzâde, İÜ YE, 2695, 3b-4a).

Yüklenen kutsiyet sayesinde firâset, zan gibi yanılma payı yüksek, uydurma bilgilerden ayrıştırılmıştır. Hayvandaki içgüdü ve insana verilen anlama yeteneği karşılaştırılarak insanoğluna hayvanlardan daha önce ve farklı bir kavrama gücü verildiğinden bahsedilir. Tanım ve açıklamalardan sonra firâset çeşitlerine geçilir. İki şubeye ayrılan firâsetin ilk çeşidi “ilham-ı İlahiye”dir. Bu ilim, insanın doğum saatine rastlayan gaybı bilme hissesine bağlıdır ve ilahi lütufla verilir. İkinci tür firâsetin ise bir “zanaat” olup o bilimin erbabından öğrenilmesi ve öğretilmesi ile elde edilebileceği ifade edilmiştir:

“...işbu şüretde insâna vedit‘a olunan firâset fehm u ihtilâs u iz‘ân u ma‘ârif daği iki nev‘ üzerine mebnî olup nev‘-i evvel insânda hâşıl olan firâsetiñ nev‘-i evveli evvelâ ol bir hâtıradır ki zâhirde vücûd -pezîr olup ol daği sebebini aşlâ bilmez ve her ne ki hâtırına huşûr iderse hâricde ol şüret vücûd bulur. İmdi firâsetiñ bu nev‘ine ilhâm-ı ilâhiyye ta‘bir iderler ki nitekim Nebıyyi Muhterem Resûl-i Ekrem şallallâhu ‘aleyhi vesellem “el mu‘minu yenzuru bi nürillâhi te‘âlâ” buyurmuşlardır. Ve kezâlik aşhâb-ı fenn-i nücûmda mâhir olan zât-ı zü-fünûn olanlar dirler ki bir kimesneniñ tâli‘-i vilâdetinde sehmi‘l-ğayb vâkı‘ olursa ol kimesneniñ fikr u firâseti gâlib olup ve umûr-ı gâmızadan olan her ne kelâm tefevvühü iderse vâkı‘a mu‘tâbık zuhûr ider deyu ittifâk iderler. Nev‘-i şânî imdi insânda vâkı‘a olan fehm ü firâset ve hads ü kıyâsetiñ nev‘-i şınâ‘at olup ol fenniñ aşhâbından ta‘lim ve ta‘allüm ile huşûl-peziir olur meşelâ vücûd-ı insâniyyeniñ zâhirinde mevcûd olan ba‘zı elvân ve eşkâl meyanında vâkı‘ olan keyfiyyâtı hads u kıyâs idüp ve kezâlik emzice vü ahlâk u ef‘âl-i tabi‘iyye meyanını birbiri ile tefriğ ve temziğ idüp fark u iz‘ân ider.” (Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 3b-4a; Gevrekzâde, İÜ YE, 2695, 4a).

Bu zahtan sonra eserin müellifi Ebû Sehl el-Mesîhî'nin ismi geçmektedir. Hâfız Hasan Efendi bir kez daha eseri tercüme etme amacını ve izlediği yöntemi günümüz Türkçesine aktardığımız hâli ile şöyle açıklamıştır:

“Firâsete dair telif edilen eserler tedarik edilip dikkatle incelendikten sonra anlaşılan hüküm ve kelimelerin doğruluğundan layığınca haberdar olarak, içindeki hakikat ve

---

anlayış yani atın dostu düşmanı fark etmesi, arslan kaplan vb. yırtıcıların diğer hayvanları anlaması, koyunun kurdu bilip fark etmesi insana verilen anlama izan yetisi gibi degildir.” Metinde geçen hadis kaynaklarda bulunamamış olup çevirisi tarafımızca yapılmıştır.

incelikler ifade ve izah edilerek zikredilen bu ilmi kaleme alan tecrübeli tabiplerden biri Ebû Sehl el-Mesîhî'dir. Bizler de onun yazdığı bölüm ve bahsedilen kitaplarından eksiksiz ve ilavesiz naklen, eseri tercüme ettik. Yazdıklarımızın meclis içinde yadigâr olmasını arzuladık. Ebû Sehl el-Mesîhî der ki, “bu ilmi edinmek isteyenler başlamadan önce on kuralı bilsin, ihtiyaç anında bu kaideleri hatırında tutsun ve açıklama ya da kıyaslamalarında bir karışıklık yaşamasin.” (Gevrekzâde, İÛ YE, 2695, 4b; Gevrekzâde, İÛ YE, 7085, 4b),

bu ifadenin orijinal hâli Mesîhî'nin tanıtıldığı bölümde yer almaktadır.

Eserde bölümler başlıklandırılmamıştır. Tercüme on kaide ve bu kuralların kendi içindeki bölümleri ile devam edilmiştir.

Birinci Kaide

Tıbbın eski adı ile ilm-i nefis ve felsefeye ait unsurların yoğun olduğu bu kaidede infîâlât-ı nefsiyye ve infîâlât-ı bedeniyyeden bahsedilir. İbn Sina'nın tasnifine benzer idrakin beş kuvveti, terim olarak adlandırılmaksızın bu kuvvetlere ait örnek cümlelerle açıklanmıştır. İnfîâlât-ı bedeniyye ve infîâlât-ı nefsiyye olarak ikiye ayrılan bu kuvvetlerin birbirine bağlı olup, birinin diğerini gerektirdiği savı arslanın dış görünüşü ve davranış biçimi örneği ile desteklenmiştir. İnsan ve hayvanların sureten benzeyen yönlerinin karakteristik açıdan da bağdaştırılmasına yönelik arslan örneği verilmiş, hemen ardından şeklî benzerliğin mutlak doğru olmadığı görüşü kaplan örneği ile açıklanmıştır. “Arslanın geniş göğüslü cesur, şeref sahibi, cömert bir hayvan olması nedeniyle ‘geniş göğüslü insanlar cesurdur, cömerttir’ çıkarımı yapılabilir. Ancak geniş göğüslü bir hayvan olan kaplan, arslanın aksine tamahkâr ve cimridir. Dolayısı karakter, yalnızca dış görünüşle izah edilmemelidir.” görüşü ile bu bölüm bitirilmiştir. İlk kaide nüshalarda F4b st.14- 6a st. 23 / İ5a st.1-6b st.13 arasındadır.

İkinci Kaide

Bu kaide ikiye ayrılarak anlatılmıştır. İlk maddede insan bedenine ait özelliklerden kaynaklanan özel duygu/davranışların ahlâka etkisi açıklanır. İlk maddeye göre insana ait öfke, utanç, sevinç, şehvet gibi çeşitli duyguların bedende kendilerine has hâl ve şekil değişiklikleri vardır. Anlatılan duygu durumları ve batını ahlâk birbirlerine bağlıdır. Bu sayede bir duygu sebebiyle oluşan davranış fark edilip anlaşılabilir. Yüzünde gazap belirtisi olan bir adama “bu kişi sinirlidir” denilebilir. İkinci maddede ise duygu durumlarının bedene yansımaları anlatılır. Gazap etkisindeki bir insanın sesinin kaba, şiddetli hale gelmesinin sebebi, vücudun hararetinin artıp nefes yolu ve menfezlerini genişletmesidir. Tam tersi korku zamanında sesin inceliği ve zayıflığı, vücut ısısının içe dönmesi ve bu sebeple vücudun soğuklaşarak dıştaki menfezler ve nefes unsurlarını tazyik etmesine bağlanır. Böylece vücutta görülen değişikliklerin anlatılan duygu durumlarına bağlı oluşu ispatlanır. Kaide, F6a st.23-7a st.18 / İ6b st.13- İ7b st.10 a varakları arasında yer alır.

Üçüncü Kaide

İnsanın fitratında vahşi hayvanlarla ortak olan iki özelliğe dair olan bu maddede birbirine zıt olan iki görüş örneklerle izah edilmiştir. İlk görüşe göre

insanın bazı davranışlarının kaynağı hayvani tabiattır. Hayvani nefis de ikiye ayrılır. Bu nefsin ilk türü yaratılış gereğidir. İkincisinin ise irade terbiyesi vb. yöntemlerle değiştirilmesi mümkündür. Fıtratın gayret ile değiştirilebilmesi iki hikâye ile örneklendirilir. İlk kısma Hipokrat'ın yaşadığı dönemde adaleti, cömertliği ve iffeti ile bilinen seçkin bir hükümdar ve İklimun'un firâseti hakkındadır. Diğer ülkedeki mevkidaşlarına göre üstün vasıfları olan hükümdar, İklimun'un firâset ilmindeki maharetini duyar ve onun gerçekten mahir bir bilgin olup olmadığını denemek ister. Anlatının sadeleştirilmiş hâli şöyledir: Hükümdar bir resmini yaptırır, güvenilir bir adamı ile İklimun'a yorumlaması için gönderir. İklimun, resimdeki kişinin kim olduğundan habersizdir. Resme bakıp, tasvirdeki kişinin zinaya düşkün, hırsızlığa meyilli olduğunu söyler. Adamı, geri dönüp duyduklarını utanç ve üzüntü ile kendisine aktarınca hükümdar, İklimun'un ilmindeki üstünlüğüne, zekâ ve ferâsetine hayran kalır; ona ulaşmak için yola düşer. Padişah, ünlü hâkime ulaştığında İklimun'a ikramlarda bulunur. Kendisi hakkında ne demişse doğru olduğunu ikrar eder. Nefsinde olan bu kötü huyları perhiz ve riyazetle yendiğini söyleyerek ünlü âlimle vedalaşır. Bu hikâyenin imtihan etme kısmı olmaksızın, resme ilaveten mektup gönderildiği detayı içeren benzeri (Sarıççek, 2014, 164)'te mevcuttur.

İkinci kısma da benzer temalıdır. Bokrat kimliğini gizleyip öğrencileri aracılığı ile Şam tarafında yaşayan İklimun'a tasvirini gönderir. İklimun resmin sahibinin ilim ehli, yüksek anlayışlı, zeki ancak zina düşkünü biri olduğunu söyleyince Bokrat'ın talebeleri hocalarına kötü laf gelmesini hazm edemez, İklimun'u yalancılıkla suçlar ve ona saldırırlar. Resmin, üstatları Bokrat'a ait olduğunu açıkladıklarında İklimun ellerinden zor kurtulup “beni üstadınıza götürün, yorumu bizzat onun huzurunda yapacağım” der ve hep beraber Bokrat'a giderler. Bokrat'ın yüzünü kanlı canlı gören İklimun, “resimde biraz tereddütüm vardı ama görünce hiç şüphem kalmadı, ne demişsem doğru” deyince Bokrat'ın öğrencileri daha da öfkelenir; “bu herif ne halt ediyor” diyerek İklimun'u öldürmeye kalkarlar. Bokrat araya girer, hâkim İklimun'u yanına oturtur. Onu över ve kendisi hakkındaki yorumunu doğrular. Zinadan kurtuluş çaresi olarak güzel hiçbir kadının yüzü ve göğsü açık halde yanına gelmesine izin vermediğini; et ve içkiden uzak durduğunu anlatır. Riyazet ve perhiz sayesinde bu kötü işi yapmaya gücü kalmadığını ama yine de güzel bir kadın gördüğünde nefesine yenik düşüp düşmeyeceğinden emin olamadığını söyler. Yaşananlar karşısında şaşkına dönen talebelerin hepsi İklimun'dan helallik ister. Bu ilmi öğrenmek için kendisinden müsaade alıp azim ve gayretle çalışırlar, her biri firâsete dair eserler yazar. Aynı hikâyenin *Keşfü'z-zunûn*'dan naklen varyantı hocalarının kişilik analizinin yapılmasını isteyenlerin Bokrat'ın öğrencileri olduğu şeklindedir, İklimun, doğru söylediğini savunmak için öğrencilerini Bokrat'a geri gönderir. Hocalarının İklimun'u tasdiki ile öykü biter (Çelebioğlu, 1998, 228; Çavuşoğlu, 2004, 39-40). *Firâsetnâme*'de ise olay örgüsü detaylandırılmış, kahramanların muhavereleri canlı ve betimleyici üslupla anlatılmıştır.

Firâsetnâme'deki bu kıssalarda değerler eğitimine de değinildiği anlaşılabilir. Hipokrat'ın kötü huyların nefis terbiyesi ile törpülenebilmesi için bulunduğu çözüm yöntemlerine ve yaptıklarına yer verildiği görülür. Ayrıca

öğrencilerin öfke ile hatalı davrandıklarını anladıklarında İklîmun'dan özür dileyerek ondan ilim öğrendikleri ve çalışıp ürettikleri anlatılarak olumlu davranış değişikliği gösterdikleri aktarılmış olur.

Kaidedeki diğer görüş, yaratılış kaynaklı hayvani nefsin insan mizacı ve davranışlarına delil gösterilmesinin doğru olmadığına dairdir. Bu görüşe göre hayvani davranışların sebebi asli tabiatlarından öte başka birşeyden kaynaklanmaktadır. Hayvanların, fitratlarındaki yırtıcılık gibi eylemlerini akıl ya da terbiye ile değiştirebilme yetileri yoktur. Hayvanların dış görünüş ya da tavırlarına benzeyen ya da onlarla ortak olan vasıflarına istinaden, insanlar hakkında hüküm verilebileceği görüşü ise şu şekilde anlatılır: Dağ köpeği ve arslan aç olmasalar bile avlanabilirler. Bu hayvanların vücutları et yönünden hafif, kemik yönünden güçlüdür. İnsanlarda buna benzer dış görünüş varsa bu hayvanların karakterlerine benzemenin kabul edilebilirliğinden bahsedilerek konunun ayetle açıklanacağı söylenmiştir. Ancak devamında bahsedilen ayet yazılmamıştır. Kaide nüshalarda F7a st.18-9a st.22/ İ7b st.10-9b st.10 arasındadır.

Dördüncü Kaide

Dördüncü kaide insanın yaşına bağlı sezgi ve firâset yeteneğine dairdir. Bu bölümde ömürde çocukluk, gençlik, olgunluk, yaşlılık dönemleri olduğu ve her dönemin kendisine has mizaç ve doğal davranışları beraberinde getirdiği anlatılmıştır. Çocukluk döneminin iki niteliği sevinç ve mutluluk odaklı olmak, ikincisi ise bilgi ve öğrenmeye duyulan merak olarak sıralanır. Bu iki nitelik beş madde ile açıklanır. Esere göre çocukluk, mizacın harareti ve rutubetin baskın olduğu bir çağdır. Gençlik döneminde hararet ve kuruluğun mizacı etkilemesi neticesinde hiddet ortaya çıkar. Bu dönemin üç madde halinde açıklanan ayrıntıları vardır. Orta yaşlılıkta gençlikten farklı olarak mizaçta hararet azalır da yaşlılıkta olduğu gibi tamamen bitmez. Bu dönem, davranışların cesaret ve öfke arasında dengede olduğu bir zaman dilimidir. Yaşlılıkta mizacın soğuk ve kuru olduğunu pek çok felsefeci ve tabibin ittifak ve tecrübe ile onayladığı, insanoglunun yaşlılığında tecrübe sahibi ve dünyadaki pekçok şeyle alakadar olduğu ifade edildikten sonra, yaşlılık diğer yaş dönemlerinden daha tafsilatlı olarak dokuz madde ile açıklanır. Bu bölüm F9a st.22-13a st.15 / İ9b st.10-13a st.16 kısmındadır.

Beşinci Kaide

Dişilik ve erkeklik kaynaklı durumların anlatıldığı bu bölüm, her cinsin kendisine has bedenî ve davranış özellikleri temalıdır. Erkek bedeninin özellikleri sıralandıktan sonra mukayeseli bir şekilde kadın bedenine geçilir. Kaideye göre erkeklerin kafaları büyük, göğüsleri geniş, boyunları uzun ve kalın, derileri katı, kaburgaları ince ve sağlamdır. Onların omuz başları, yan kemikleri, baldırları ve ayakları büyük; boyları uzun ve enli; vücutlarının çeşitli bölgelerindeki tüyleri siyah ve çoğunlukla kıvrıktır. Fitratları cesaretli, acıya dayanıklı, zevk düşkünü, iştahlı, sıkıntı ve çabalama dayağı olarak tavsif edilen bu cins yaratılış gereği hazımda zorlanmaz. Kadınların ise başları küçük, boyunları uzun ve ince, göğüsleri dar ve küçük; yaratılışları zayıf, karınları ve arkaları büyük, çoğunun baldırları kalın, ayakları güzel, derileri yumuşak, memeleri dışarıdan fark edilebilir ve büyük; koltuk altı ve kasıklarındaki tüyleri az, yumuşak ve çoğunlukla düz ve

sarımtırak diğer bölgelerindeki tüylerin de az önce sayılan vasıflarda olduğu bedenî özellikler olarak sıralanır. Kadınların psikolojik yapılarında ve mizaçlarında hile, su-i zan, yalancılık, sahiplenme, kendilerine eziyet edenlere karşı intikamcılık, yumuşak başlılık, şirinlik, az öfkeli olmak, çabuk yıpranma vardır. Kadın ve erkeklere ait bu vasıflardan kadında erkeğe, erkekte kadına benzerlik görülürse kadının da erkek hükmünde sayıldığı açıklaması ile bölüm tamamlanmıştır. Bu bölümde kadınlar hakkında erkeklere nispeten daha fazla olumsuz davranış özelliğine değinildiği görülmüştür. Kaide nüshalarda F13a st.15-14a st.1 / İ13a st.16- 13b st.22 arasındadır.

Altıncı Kaide

İnsanların milliyet açısından değerlendirildiği, on kaidenin en kısası olan bu bölümde Fars, Türk, Rum ve Hintlilere dair çıkarımlar mevcuttur. Bu kaideye göre sayılan milletlerin herbirinin özel yaratılış ve fitratlarının yanısıra kendilerine has vücut şekilleri vardır. Fakat bu özelliklerde bir farklılık görülürse durum şahsidir, genellenemez. Kaide nüshalarda F14a st.1-14a st.16/İ13b st.22-14a st.13 arasındadır.

Yedinci Kaide

Bu kaide mizaç yönünden ve bedeni maddelerin (ahlat-ı erbaaya bağlı niteliklerin) aşırılığından kaynaklanan insani durumlar, her insanın kendisine uygun ve özel bir mizacı olduğu ve bu mizaçların bedene sirayet etmesi konuludur. Bölümde özetle “kişi, sıcak veya soğuk tabiatlı, kuru ya da yaş tabiatlı ise o hale mahsus davranışlar gösterebilir; mizacına zıt karakter özellikleri taşımaz” görüşü bildirilmiştir. Kaide nüshalarda F14a st.16- 14b st.3 /İ14a st.13-14a st.21 arasındadır.

Sekizinci Kaide

Nesep ile takvanın davranışa etkisi bu bölümde işlenir. Kaidede, nesep bakımından soylu insanların misafirperver, cömert ve anlayışlı olmayı sevdiğini anlatılmıştır. Bu vasıfları sebebiyle nesepçe soylular mallarından verebilmek, yöneticiler ve diğer insanlara karşı kuvvet ve kudret üstünü olmayı istemek, geçmişteki büyüklerine benzemek gibi doğuştan gelen fitri özelliklere sahiptirler. Ancak takva bakımından üstün olan kimselerde yukarıda zikredilen vasıfların tersi bulunur. Eğer dindar kökenleri olanlarda nesep bakımından soylu kimselere ait özellikler görülürse bu özellikler soy sopa bağlanır. Zira “külli şeyin yerci‘u ilâ aşlihi” yani “herşey aslına döner” fehvasınca kişinin cömertliği atalarına, pıntılığı yine nesepine bağlanır. Kaide nüshalarda F14b st.3- 14b st.19 /İ14a st.21-14b st.12 arasındadır.

Dokuzuncu Kaide

Zenginlik ve fakirlik kaynaklı insanî özellikleri açıklayan bu bölümde zenginlerin ahlâk çeşitleri dört maddede açıklanır. İlk maddeye göre insana başkalarını hor görüp görmeyeceğinin sınanması sebebiyle mal bahşedilebilir. Bu durumdaki kişi, zenginlik ve malı sebebi ile (kibirlenerek) ne isterse yapabileceğini zanneder. İkinci durum zengin, herkesin kendisine haset ettiğini sanmasıdır. Bu

hallerden üçüncüsü bahsedilen zenginlik ve servetin elde edilme şekline bağlanır. Servet sahibi olmanın ilk yolu babadan veya dededen kalan miras, ikincisi ise kişinin kendi kazancı ile. Miras ile zengin olanlar cömerttir, hayırlı işler yapar; kendi çalışan hırs sahibi ve cimri olur. Hz. Ali'nin “Önceden zengin olup sonradan fakirleşenle dost olun. Önceden fakir olup sonradan zenginleşene yaklaşmayın. Zira sonradan görende çiğliğin, pintiliğin izleri hâlen vardır” şeklinde Türkçeleştirdiğimiz kelimeleri kibarından destek alınmıştır. Bu başlığın son maddesi ise zenginlerin zalimlik ve haksızlık yaptığı, fakirlerin ise zenginlerin tam zıddı ahlâka sahip olduklarıdır. Kaide nüshalarda F14b st.19-15b st.12 /İ14b st. 12-15b st.2 arasında.

Onuncu Kaide

Bu bölüm huylar hakkındadır. İnsanın içten gelen mizacının, yaptıklarına sebebiyet verdiği söylendikten sonra insandaki gizli ve açık huylarla mizacın delillendirilebileceği anlatılır. Kaideye göre çabuk sinirlenen insanların hayal kuvvetlerinin zayıf olmasının nedeni hararettir. Hararet, birden parlayanların düşünme ve hayal kuvvetlerini eksiltir. Kaide nüshalarda F15b st.12-16 a st. 23 /İ15b st.2-16a st.8 arasında.

Kaideler bitirildikten sonra konuya, doğru hüküm verebilmek için detaylandırılan yeni açıklamalarla devam edilmiştir. Bu açıklamalardan ilki, doğru çıkarımlar yapabilmek için dört şartın daha olduğudur. Bu şartlardan ilki tek delille hüküm verilmemesi gerektiği; karar verebilmek için iki yahut daha çok delile ihtiyaç duyulduğudur. İkinci şarta göre firâsetten kaynaklanan bazı deliller müsterektir. Örneğin sesi yüksek olan kişinin akciğeri hararet üzeredir. Bu sebeple utanmazlık ve cesaret şekil yönü ile bir gözükabilir. Benzer iki durum arasında farklılık varsa tek delille hareket etmek doğru olmaz. Delilleri çoğaltmak gerekir. Şartların üçüncüsü firâsetten doğan deliller ile diğer deliller çatışma ve zıtlık içinde olduğunda hangisinin öne çıkarılacağına hemen karar verilmemesi konusudur. Örneğin yüz ve gözden çıkarılabilecek delillerden korkaklık anlaşılırken göğsün ön tarafı ve ellerden cesaret ve yiğitlik anlaşılır. Delil çeşitliliği olduğunda yüz ve göz tercih edilir. Çünkü cesaretin kaynağı kalptir; diğer azalar bu hususta delil sayılmaz. Dördüncü şartta hüküm verecek kişinin vasıfları anlatılır. Bu kişi iç ve dış hassalara vâkıf, güçlü hafızalı olmalı, üstün ustalık sahibi ve tecrübeli olmak şartlarını da sağlamalıdır. Şartların bitirilmesinden itibaren firâsetin bölümlerine geçilir. Ancak bu bölümler firâset ilminin günümüzde tasniflenen terimleri halinde değildir. İlimlerin isimleri tercümedeki açıklamalar doğrultusunda tarafımızca yazılıp koyu punto ile gösterildi.

İlk açıklama *ilmu nuzûli'l-gays* yani yağmurun öngörülmesine dairdir. Bu ilmi bilenlerin, yağmur ve fırtınayı, bulutlardan gök gürültüsü ve şimşek çıkacağını gökyüzündeki renkler ve şekillere bakarak anlayabildiği ifade edilmiştir. Yetenek ve tecrübe ile kazanılan bu ilimde Arap kavminin çok mahir olduğu vurgulandıktan sonra Arapların üstün olduğu firâsetin bir diğer dalının, iz okuma yeteneği olduğu belirtilmiştir.

İlm-i isr sayesinde hayvanların izi ve dış görünüşlerine bakarak doğru tespitler yapılabileceği, bu ilmi bilenlerin ayak izi, izin yönü, tırnak gibi unsurları

inceleyerek olacakları doğru tahmin ettikleri bildirilmiştir. Bu sayede insan ya da hayvanın ayak izinden; nereden gelip nereye saklandığı, erkeklik veya dişiliği, dişi ise hamilelik durumunun anlaşılması örneği Mesîhî'nin bizzat şahit olduğu bir anıyla perçinlenir. Sebebi teliften sonra Mesîhî isminin burada da kullanılması eserin ünlü tabibe ait olduğunu ispatlamaya yönelik olabilir. Bu anıya göre Mesîhî, günlerden bir gün sahrada bir grup insanla birlikte. Firâset ilmindeki hüneri ile meşhur olan bir kişi de bu topluluktur. O esnada çölde bir tavşan gören topluluk hayvanı kovalamaya başlar. Firâsete vakıf adam, can havliyle kaçan tavşanın dişi ve gebe olduğunu söyler. İleri bir bölgede tavşanı yakalayan kavim, adamın doğru söylediğini anlar. Bu doğru bilme melekesi görme, hafıza ve tecrübeye bağlanır.

Ardından, Arap kavminin çoğunun iz konusunda hünerli olduklarından kara ve denizde rehberlik edebildiklerinden, gök olaylarını, yıldızlar ve ışık sayesinde anladıklarından, yerde ise toprağı koklayarak doğru yolu bulabildiklerinden bahsedilmiştir ve firâset çeşitlerinden *ilm'ul-ih̄tida bi'l-berâri ve'l-akfâr* yani çöllerde yol bulabilme ve *ilmu'r-riyafe* yer altındaki suları bulma konulu bir hikâyeye yer verilmiştir. Bir adam hicri 661 yılında kabilesi ve hasımları bir kabile arasında çıkan muharebede esir düşmüş, bir fırsatını bulduğunda kaçmıştır. Yön bularak, biriktirilen su, bitkilerden yiyecek temin etmiş, hayatta kalabilmiş ve toprağı koklayarak doğru yolu bulmuştur. Adamın, gençken yürüyerek aşığı bu mesafeyi şimdiki yaşlı hâliye binekle dahi alamayacağını söylemesi ile hikâye sonlandırılır.

İlm'ul-ih̄tida bi'l-berâri ve'l-akfâra dair verilen bir diğer örnek yük ve binek hayvanlarından deve, at, katır ve eşeğin de doğru yolu bulma konusundaki yeteneğidir. Hikâye Harezmi bölgesinde, çölde kafilenden ayrı düşerek yolunu kaybeden bir adam hakkındadır. Çaresiz kalan adam yolunu bulmak için devesinden yardım alır. Adam hayvanın ipini bırakınca deve bazen sağa bazen sola gidip, bazen de dağ tepe geçerek iki fersah mesafe aşar ve sahibini kaybettiği kafilene sağ salim götürmeyi başarır. Anekdotun İmam Fahreddin Râzi'nin firâsete dair bir kitabından aktarıldığı belirtilir.

Firâset şubelerinden yalnızca *ilm-i ektaf* metinde terim olarak yer almaktadır. Esere göre ilm-i ketf sayesinde koyunun kürek kemiğine bakılarak olan ve olacaklar tahmin edilebilir. Sonraki senede yaşanacaklar; ucuzluk, kıtlık, padişahların muharebe zamanları bilinebilir. Böylece padişah, vezirleri, âlimler, askerler ve halk arasında geçecek iyi-kötü vakalar tahmin edilir. Gereken önlemler erkenden alınabilir. Konunun devamında ayrıntılı olarak ilm-i ketfin şartları, zamanı, şekli, uygulanması ve bu ilmin kendine has nitelikleri anlatılır. Koyunun kürek kemiği kısmında anlatılan öyküden itibaren 2695 numaralı nüsha kopar. Öykü aşağıda özetlenmiştir:

Tatar hanlarından biri veliahtı ile kuzu kebabı yerken, “kalga” yani Han'ın oğlu kuzunun küreğini alarak kendi evine doğru bakar; karısının göğsünde bir erkek görünce, yemeği bırakarak süratle (bir hışımla) evine yönelir. Han da oğlunun öfkeli ve telaşlı haline şaşırır, aynı kemiği tutup baktığında gülmeye başlar. “Hemen şu kalgayı durdurun. Eşinin göğsünde bir erkek görüp onu öldürmeye gitti ama acelesinden (karısının) yanındaki beşiği fark edemediği için

durumu yanlış anladı. Az önce bir erkek evladı olmuş, eşinin göğsünde olan bebektir.” deyince veliahtı çevirmek için adam gönderirler. Görevliler evine ulaşmadan durdurdukları Kalga'ya, oğlunun dünyaya geldiğini haber verdiklerinde Kalga, babası Han'a dua eder. “Eşimi bana bağışladın. Yoksa eve varır varmaz onu acımadan öldürecektim.” diyerek masum karısını katletmediğine şükürler eder.

Hikâyelerin sonuncusu, Osmanlı-İran muharebesi esnasında Tebriz'de yerleştikleri konağın sahibi Mehdi Han isminde her ilme vakıf, yıldız ilminde ikinci Ebû Maşer olarak bilinen seçkin bir adamın Ragıp Paşa'yı ziyareti ile başlar. Han, Dağıstan'dan gelen bir genç delikanlı ile arasında geçenleri Paşa'ya anlatır. Ragıp Paşa'nın da merakı üzerine Mehdi Han, genci konağına yemeğe davet eder. 25-30 yaşlarında, köse, kalpaklı bu genç, Paşa'nın niyetine istinaden koynundan kürek kemiği çıkararak Paşa'nın kendisinden rütbece yüksek birinde 15 kese altın alacağı olduğunu söyler. Paşa 13 dese de o, 15'te ısrar eder. Memuriyetinin bitişi sebebiyle birkaç gün sonra oradan ayrılmaya hazırlanan Ragıp Paşa, konağına dönüp defterleri incelediğinde alacağının 15 kese akçe olduğunu hayretle anlar. Bu genci ve Mehdi Han'ı davet ederek ikram ve tazimden sonra durumu anlatır. Kendisi Köprülüzade Abdullah Paşa'nın seraskerliği zamanında nüzul emnidir. Akçeler zimmetinde olan Köprülüzade vefat edince mal varlığı şehir valisine kalır. Bu ölüm sebebi ile Ragıp Paşa'nın Köprülüzade'deki 15 kese akçesi elden gider. Ragıp Bey, öncesinde bu ilme asla inanmadığını söyledikten sonra 30 kese akçe verip bu aziz gençten keft ilmini öğrenmek ister. Genç ise göğsünden çıkarttığı bir kâğıdı göstererek tüm bildiklerinin bir saatte yazılıp iki saatte öğrenilebileceğini, bunun için hiçbir karşılık istemediğini ancak kendisinden istenileni yapamayacağını anlatır. Bu ilmin Allâh tarafından ihsan edilen bir lütuf olup hanedanlarına verilmiş bir hediye olduğunu söyleyince Paşa “bu gerçekten cifir gibi gizli ve ilahi lütufla elde edilen bir şey, yoksa bu fakir genç o kadar akçeyi reddetmezdi” diyerek kendisini teselli eder.

Bu konunun bitirilmesi ile yeni bir bölüm başlar. F24b-F30b varakları arasında yer alan fizyonomi/kıyâfetnâme olarak ayırabileceğimiz ve eserin hatime bölümüne kadar süren bu kısımda insan vücudunun baştan ayağa kadar her uzvu teker teker açıklanmıştır. Konunun bitiminde eksik nüsha İ, F ile birleşmiştir. Bu maddenin dikkati çeken yönü, diğer kıyâfetnâmelerden farklı olarak sıralanan unsurların oran, şekil, renk açısından değerlendirilmesiyle birlikte ahlat-ı erbaa ve ona bağlı sıcak, soğuk, kuru ya da yaş tabiatlarla ilişkilendirilip tıbbi açıdan yorumlandırılmasıdır. Bu tabiatlar, bazı hayvanların şekli ve davranış özellikleri örnekleri ile izah edilir. Eserdeki sıralaması, mukayese edilen yönleri ile uzuvlar ve tasnif kıstasları:

“Saçın yumuşaklık-sertliği; başın büyüklük-küçüklüğü, alnın düzlük-kırıksıklığı, çehrenin büyüklük-küçüklüğü, kaşın sıklık, gürlüğü, diğer uzuvlara yakınlığı, gözün büyüklük-küçüklük, kısıklık-dışarı çıkıklık ve rengi; ağızın büyüklük-küçüklüğü; dudağın incelik-kalınlık, sarkıklığı, alt ve üst dudağın şekli, büyüklük-küçüklüğü; yüzün rahatlığı-utangaçlığı, üzgünlüğü; yanağın semizlik-zayıflığı; yüzün uzunluk-kısalığı; sesin kalınlık-incelik, tizlik-pesliği; konuşma hızı, konuşma şekli; etin kalınlığı-yumuşaklığı, fazlalığı; beden-kemik yapısı,

karnın şekli, kaburgaların ve göbeğin dolgunluğu; adalelerin incelik-kalınlığı; kolların uzunluk kısalığı; ellerin ve cildin yumuşaklığı-sertliği; vücuttaki etin azlığı-fazlalığı; parmakların kısalığı-uzunluğu, düzlüğü-yassılığı; boyun kemiğinin büyüklüğü-küçüklüğü; ayakların incelik-kalınlık, taraklılığı; tırnak ve parmakların eğriliği, el ve ayak parmaklarının yapışıklığı”dır.

Eserin hatimesinde, sebep-i telif cümlelerine yakın ifadelerle tercümenin yazılma amacı ve yöntemi bir kez daha açıklanmıştır. Bu izah günümüz Türkçesiyle :

“Allâh u Teala Hazretleri yarattığı her insana bir suretle birlikte bir de siret vermiştir. İmam Şâfiî, Fahreddin Râzi, hekim filozoflar, nice tabipler tecrübeler ve mukayeseler ile şehirler, beldeler aşarak mizacın hallerini öğrenip kitaplar yazarak kendilerinden sonrakilere yadigâr bırakmışlardır. Basiret sahipleri, insanda şekli bir işaret gördüklerinde o kişinin dış görünüşünden iç yapısını anlarlar. Kişinin karakterini bilmek ise onun yapabileceklerini doğru tahmin etmeye yarar. Bu ilim sayesinde, bir insana bir iş ya da emanet teslim edilebilir mi yoksa bu kişi güvenilmez mi anlaşılır. Böylece bu ilme vâkıf olan kişi mal, beden, evlat ve ailesine zarar gelmesini engellemiş olur. İnsan mizacına yönelik bir işle uğraşan tabiplerin firâset ilmini bilmeleri çok gereklidir. Zira hastalığa karar verirken edille-i selase dışında, insanın şekil ve görünüşünden de sırlar elde edinilir, böylece ilim üzerine ilim (daha da güzel) bir doğrulama ortaya çıkar. Değerli kitaplar sahibi rahmetli Tabibzade Hasan *Kânûnçe*'yi Arapça şerh etmiş, Gevrekzâde'nin oğlu Hâfız Hasan tarafından bu şerh Türkçeye çevrilmiştir.” (Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 30b-31b ; Gevrekzâde, İÜ YE, 2695, 20a-20b) cümlelerini içerir.

Hâfız Hasan Efendi, hatimede Anadolu insanının konuşmadığı bir dile ait olan, yalnızca konuyu bilen ilim sahipleri ve Arap diliyle uğraşanların anlayabildiği bu risaleyi ortaya çıkarıp herkesçe anlaşılır hâle getirmek istediğini belirtmiş, eseri “taze kaftanını” bozmadan Türkçeye çevirdiğini ve halkın anlayabileceği bir hâlde, “günlük bir kıyâfet kadar (az) süslü hâlde, bir giysi gibi” konuyu öğrenmek isteyenlere sunduğunu söyleyerek muhtemel hatalar ve kusurların affedilip örtülmesi, eksik tabirlerin gönle hoş şekilde tamamlanması ricasını da unutmamıştır. *Firâsetnâme* Ahzab Suresi'nin 33/4 : *وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ* “Hak ve hakikati Allâh söyler, doğru yolu da o gösterir” ayeti ve “Himaye ondandır, o ne güzel vekildir... O (bize) yeterlidir.” duası ile hitama erer.

Sonuç

Bilim tarihi incelendiğinde tıp ve felsefe konularının ortak bir disiplin gibi işlendiği görülebilir. İlim ve hikmet kökenli bu iki bilim kolunun kesiştiği alanlardan biri insanın davranışlarını, bedenini, diğer insanları ve doğayı tanımasına yarayan fizyonomidir. Arapçada firâset ve kıyâfe kelimeleri ile karşılanan kadim tıbbın dallarından biri olan fizyonominin divan edebiyatındaki yansımaları kıyâfetnâme/firâsetnâme türlerinde görülür. İlm-i firâsetin alt başlıklarından biri ilm-i kıyâfedir. Makalede işlenen tercüme, on kaidede anlatılan bir firâsetnâmedir. Kaidelerin bitiminde bazı açıklamalar ve firâsetin alt dalları olarak tanımlayabileceğimiz konular ve başlı başına kıyâfetnâme özelliği gösteren bir parça da vardır. Aynı türe dair iki önemli kitaptan ilki Sarıçiçek'in 2014'te

yayınladığı Mustafa Bin Bâli'nin *Risâle-i Kıyâset-i Firâset*'i, ikincisi Gürbüz'ün 2016'da yayınladığı Ta'likîzâde Mehmed Subhî'nin *Firâset-nâme*'sidir. 16. yüzyıla ait bu eserler *Firâsetnâme*'ye nispeten muhteva açısından geniş ve yöntem açısından düzenlidirler. Bu eserler kıyaslandığında en sistemli ve kapsamlısı *Risâle-i Kıyâset-i Firâset* ardından Ta'likîzâde Mehmed Subhî'nin *Firâset-nâme*'si üçüncü ise derleme kelimesi ile niteleyebileceğimiz eldeki tercümedir.

Literatürde hakkında bilgi kirliliği bulunan bu tercüme, Ebû Sehl dışında meşhur bilim adamlarıyla ilişkilendirilmiştir. Muhtelif kaynaklarda tekrarlanan bilgiler, nüshaya has durumlar, Hâfız Hasan Efendi'nin Mesîhî'den eksiksiz ve ilavesiz tercüme ettiğini söyledikten sonra eserin bir kısmını kendisinin yazıp düzenlediğini belirtmesi ve tam bitirirken de yaptığı çevirinin kaynağını *Kânûnçe* şerhi olarak göstermesi mevcut karışıklığı arttıran etmenlerdir.

Mesîhî'ye ait olması kronolojik olarak mümkün olmayan kısımlar tek müellif olmadığını kanıtlamakla birlikte çevirinin içiçe geçmiş yapısı tercüme-telif ayrımını güçleştirmiştir. Buna ilaveten Mesîhî'ye atfedilen orijinal kaynağın günümüze ulaşamaması sağlama yapmaya imkân vermemektedir. Bu zorluklarla birlikte konu ile ilgili tüm kaynaklarda ismi geçen, meşhur ve mahir bilim adamlarına atfedilen, Osmanlı'nın bilimsel ve kültürel değerlerini ihtiva eden *Firâsetnâme* çevirisini ilim dünyasına tanıtmayı amaçladık. *Firâsetnâme*, müellif gösterilen Mesîhî ve mütercim Gevrekzâde Hâfız Hasan'ın hekim olması, çevirinin hedef kitlesinin başında da hekimlerin yer alması bakımından benzerlerinden farklıdır. Çok yönlü ve üretken bir bilim insanı olan seretubbâ-i sultânî Hâfız Hasan, edebî eser verme amacı ile yola çıkmasa bile bir edebî türe önemli bir katkıda bulunmuş, tercümedeki hikâyelerle canlı ve akıcı bir anlatımı da yakalamıştır. Gevrekzâde'nin dili kullanma biçimi baştan sona aynı olmadığı gibi sade değildir; ancak o, Türk diline önem verdiğini özellikle ifade etmiştir. Bir hekim olarak hastalara şifa verecek teşhis ve tedavi yöntemlerine katkısı olacağı düşüncesi ile meslektaşlarına ve umuma faydalı olmak isteğini dile getiren Hasan Efendi'nin farklı konulardaki eserlerinin çeşitli ana bilim dalları araştırmacıları sayesinde günümüze ulaştığı ve sertabibin çalışılmayı bekleyen eserlerinin mevcut olduğu elde edilen diğer sonuçlar arasındadır. Tanıtılan eserin tarafımızca kitaplaştırılma çalışması devam etmektedir.

Kaynakça

- Acıduman, Ahmet. “Erken Dönem Türkçe Tıp Yazmalarından Birisi: Çağmîni'nin Kânûnçe'si”. *XVII. Türk Tarih Kongresi*, Erişim 24 Haziran 2024. <https://www.researchgate.net/publication/362569408>
- Akkuş, Metin. *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2007.
- Alper, Ömer Mahir. “Mesîhî, Ebû Sehl”. *DİA*. 29/313-314, 2004.
- Anetshofer, Helga vd. “Cinsel İçerikli bir Osmanlı Kıyâfetnâmesi: Ta'rifnâme-i Zenâne”. *Toplumsal Tarih*. (Haziran 2016), 28-37.

- Arı, Nesrin. *Abd El-Vahhâb B. Cemâl Ed-Dîn Yûsuf B. Ahmed El-Medâ'î Kânûnçe Fi't-Tıbb*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2022.
- Bakar, Osman. *İslâm Bilim Tarihi ve Felsefesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Bayram, Nurgül. *Makâle-i Re'îsü'l-Eshiyâ Hâtem-i Tay ve Anter (Gevrek-Zâde Hâfız Hasan) [çeviri yazılı metin] / Makâle-i Re'îsü'l-Eshiyâ Hâtem-i Tay ve Anter (Gevrek-Zâde Hâfız Hasan)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bursalı Mehmed Tahir ve Akyürek, Ahmed Remzi. *Osmanlı Müellifleri I-III ve Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*. (Haz. Kurnaz, Cemal-Tatçı, Mustafa) Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2009.
- Canım, Rıdvan. *Divan Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2020.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Çavuşoğlu, Ali. *Kıyâfetnâmeler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Çelebioğlu, Âmil. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. Ankara: MEB Yayınları, 1998.
- Çelgin, Güler. *Eski Türkçe Yunanca Sözlük*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2011.
- Demirhan Erdemir, Ayşegül. “Ahlât-ı Erbaa”. *DİA*. 2/24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Gevrekzâde Hasan Efendi, *Firâsetnâme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yazmaları 7085, 1-31
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty07085.pdf>
- Gevrekzâde Hasan Efendi, *Kıyâfetnâme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yazmaları 2695, 1-20b
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty02695.pdf>
- Göka, Erol-Beyzayüz, Murat. “Gerçek” *İnsanın Yüzünde Yazar mı? Batı, İslam ve Bilim Dünyasında Kişiliği Yüzden Tanımak*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- Gürbüz, Mehmet. *Ta'likizâde Mehmed Subhî Firâset-nâme*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Gürbüz, Mehmet. “Ta'likizâde Mehmed Subhî'nin Firâset-nâme'si”. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 12/5 (2017), 165-176. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.11353>
- Demirhan Erdemir, Ayşegül. “Ahlât-ı Erbaa”. *DİA*. 2/24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

- İnalçık, Halil. “Kırım”. *DİA*. 25/449-457. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Kâşânî, Abdurrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Kaya, Mehmet Cüneyt. “Ebû Sehl İsâ b. Yahyâ el-Mesîhî ve Kitâb fi esnâfi'lulûmi'l-hikmiyye'si”. *İslam Tetkikleri Dergisi- Journal of Islamic Review* 10, 2 (2020), 467-499. <https://doi.org/10.26650/iuitd.2020.770552>
- Kesik, Beyhan. “Köprülü-zâde Abdullah Paşa”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. 01.02.2024. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kopruluzade-abdullah-pasa>
- Komasyon, *Türkçe Sözlük*. Ankara: Atatürk Türk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2005.
- Komasyon, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. (Ed. Zafer Erginli) İstanbul: Kalem Yayınları, 2006.
- Kuran-ı Kerim. Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://kuran.diyanet.gov.tr>.
- Macdonald, Duncan Black. “Firâset”. *İslam Ansiklopedisi*. 4/640, İstanbul: MEB Yayınları, 1998.
- Mehmed Bahaeddin, *Yeni Türkçe Lügat*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Mengi, Mine. “Kıyâfetnâme”. *DİA*. 25/512-513. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Muallim Naci, *Lugat-i Nâcî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Mütercim Ahmed Âsım Efendi. *El-Okyânûsu'l Muhît Kâmûsu'l-Muhît*. Erişim 8 Mayıs 2024. <https://kamus.yek.gov.tr/>
- Okuyucu, Cihan vd. *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2011.
- Paker, Saliha. “Terceme, Te'lif ve Özgünlük Meselesi”. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*. haz. Hatice Aynur vd. 36-71. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Redhouse, W. James. *Müntehabât-ı Lügât-i Osmâniyye*. Ankara: Atatürk Türk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2016.
- Sarı, Nil- Zülfikar, Bedizel. “The Paracelsian Influence on Ottoman Medicine in the Seventeenth and Eighteenth Centuries”. *Transfer of modern science and technology to the muslim world*. ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. 160-168. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları,[Research Centre for Islamic History Art & Culture (IRCICA)], 1992.

- Sarı, Nil. “Hekimbaşı”. *DİA*. 17/161-164. *İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, 1998.
- Sarı, Nil. “Osmanlı Tıp Tarihi Araştırmalarında Sorunlar”. *Osmanlı Tarihçiliğine Yön Veren Konuşmalar*. Editörler Arif Bilgin- M. Bedizel Aydın. 167-224. *İstanbul: Kronik Kitap Yayınları*, 2021.
- Sarıççek, Ramazan. *Mustafa Bin Bâli, Risâle-i Kıyâset-i Firâset/İlm-i Firâset Yüzler Hâli Söyler*. *İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları*, 2014.
- Seyyid Lokman Çelebi, *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâili'l-Osmâniyye*. (Çev. Temelkuran, Tevfik vd. ed. Tülay Duran) *İstanbul: Tarihi Araştırmalar Vakfı*, 1999.
- Sincar, Gülistan. *Hekimbaşı Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi'nin Hayatı ve Risale-i Nikrîsiyye Adlı Eserinin Değerlendirmesi ve Transkripsiyonu*. *Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2023.
- Şeker, Mehmet. *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevaidü'n-nefais fî Kavaidi'l-mecalis*. *Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları*, 1997.
- Şentürk, Ahmet Atilla-Kartal, Ahmet. *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. *İstanbul: Dergah Yayınları*, 2004.
- Tan, Ertuğrul. *XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Vebâ: Örnek Bir Çalışma Olarak Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi'nin 'Micennetü't-Tâ'ün Ve'l-Vebâ' İsimli Çalışması*. *Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, 2016.
- Tayşi, Mehmet Serhan. “Kıyâfe”. *DİA*. 25/507. *İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, 2002.
- Tercüme-i Sirru'l-Esrâr*. *İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hazret-i Nasuhi Dergahı*, 0028/-008, 59-60, <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/533720>
- Tulum, Mertol. *Arapça ve Farsça'dan Osmanlı Türkçesi'ne Alıntılar Sözlüğü*. Cilt 1, *İstanbul: Ketebe Yayınları*, 2023.
- Turabi, Ahmet Hakkı *Gevrekzâde Müzikle Tedavi Amasya Darüşşifa Örneği*. *Amasya : Amasya Belediyesi*, 2015.
- Uludağ, Süleyman, “Firâset”. *DİA*. 13/117-118. *İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, 1996.
- Uslu, Recep. “Hasan Efendi, Gevrekzâde”. *DİA*. 16/316-318). *İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, 1997.
- Vankulu Mehmed Efendi. *Vankulu Lugatı*. Erişim 8 Mayıs 2024. <https://kamus.yek.gov.tr/>
- Welling, Lisa L. M.- Orille, Alex “A Preliminary Investigation Into Individual Differences that Predict Men’s Preferences for Cues to Fertility in Women’s Faces Adaptive Human Behavior and Physiology”. *Adaptive*

Human Behavior and Physiology (2023) 284–307.
<https://doi.org/10.1007/s40750-023-00223-0>

Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011.

Ek-1 7085 Numaralı Yazmanın İlk Vараğı

Ek-2 2695 Numaralı Yazmanın İlk Vараğı

